

*Diplomație și război cultural: Alexandru S. Sturdza, critic al
universității germane*

Florea IONCIOAIA

Cuvinte-cheie: *Alexandre S. Sturdza, universitățile germane, Confederația Germană, Congresul de la Aachen/Aix-la-Chapelle, Burschenschaft*

Introducere

La începutul lui noiembrie 1818, un consilier imperial rus prezenta participanților la conclavul *Sfintei Alianțe*, care se ținea în acele zile la Aix-la-Chapelle/Aachen¹, un opuscul, al cărui titlu avea aparent puține legături cu contextul diplomatic respectiv: *Mémoire sur l'état actuel de l'Allemagne*. Deși transcris franțuzește, după uzanțele timpului, numele autorului trebuie să fi apărut suficient de exotic: *Alexandre Stourdza*. Oricum, fără a fi cu totul necunoscut anumitor medii intelectuale sau diplomatice europene, numele era departe de a reprezenta o autoritate de vreun fel sau altul, în măsură a spune ceva prin sine însuși².

Inițial, volumul fusese difuzat (probabil într-o formă manuscrisă) în numai 50 de exemplare, pentru uzul exclusiv al participanților la conferință. Totuși, întrucât lucrarea s-a bucurat de o receptare de asemenea

¹ Data de începere a Congresului este probabil 1 octombrie. Cf. în limba română, o abordare destul de extinsă la Gh. Cliveti, *Concertul european. Un experiment în relațiile internaționale din secolul XIX*, București, Editura Enciclopedică, 2006, p. 352-464.

² Se pare că intenția inițială a fost de a trece numele autorului sub tăcere. Nu știm cum era indicat numele acestuia pe versiunea manuscrisă, care a fost transmisă inițial participanților, dar chiar și pe coperta primei ediții imprimată, numele autorului apare prescurtat: *Mémoire sur l'état actuel de l'Allemagne par M. de S..., conseiller d'état de Sa Majesté Impériale de toutes les Russies*, Paris: à la Librairie grecque-latine-allemande, Novembre, 1818.

neobișnuită, intensă, am spune (de fapt, un scandal, în toată legea), va fi retipărită în mai multe ediții, pare-se, pirat, tradusă inclusiv în germană³. În fapt, lucrarea va genera o puternică emoție în anumite cercuri ale societății germane, îndeosebi în mediile studentești și intelectuale. Se cunosc de altfel mai multe replici, iar ecourile s-au întins până dincolo de anii douăzeci ai secolului XIX⁴.

Se pot pune nenumărate întrebări în legătură cu această filipică: Ce urmărea de fapt Alexandru I? A fost vorba oare de suportul unui demers diplomatic ratat? De ce universitățile germane? Apoi, în legătură cu rolul lui Sturdza, era vorba de convingeri personale sau de o comandă precisă? În fine, despre conținutul în sine ale criticii: care universitate germană este în fapt subiectul criticii lui Sturdza, cea humboldtiană sau universitatea tradițională?

În epocă, răspunsurile s-au configurat aproape exclusiv în cheie partizană, adesea puternic militantă, obsidională chiar, ca o luptă între libertate și tiranie, între tentația imperialismului absolutist și emanciparea națională, între trădare și patriotism, între misticismul feudal și liberalism. De aici nu doar imaginea complet negativă a lui Sturdza și a *Memoriului*, dar îndeosebi aspectul caricatural al episodului în imaginarul intelectual al epocii.

A trebuit să treacă un secol pentru o lectură nepasională⁵. Apărut în circumstanțe de altfel deloc potrivite, motiv pentru care a rămas

³ Se cunosc mai multe versiuni germane, dar probabil prima versiune a textului a fost aceea publicată în revista *Europäischen Annalen*, Erster Band, Tübingen, 1819.

⁴ Episodul a lăsat urme destul de puternice în memoria intelectuală a secolului XIX, de vreme ce-l găsim amintit în principalele dicționare enciclopedice europene ale secolului XIX: *Brockhaus Conversations Lexikon. Allgemeine deutsche Real-Encyklopädie*, 13. Auflage, Bd. 15, Leipzig, 1886, p. 328; *Meyers Konversationslexikon*, Leipzig und Wien, Vierte Auflage, 1885-1892, Band 15, p. 406; *Larousse, Grand dictionnaire universel*, vol. 14, Paris, 1865, p. 1120.

⁵ Poate cu excepția unor scurte referințe de tipul celei din biografia baronului von Stein a marelui istoric și publicist britanic J.R. Seeley, la finele secolului XIX; J.R. Seeley, *The Life and Times of Stein: or, Germany and Prussia in the Napoleonic Age*, Cambridge,

aproape necunoscut, studiul lui C. Brinkman⁶ este cel dintâi care, în ciuda unor confuzii și imprecizii⁷, încearcă să ofere o perspectivă istorică asupra acestui episod. Punând în valoare mărturia unui înalt funcționar prusian aflat în misiune la Sankt Petersburg, istoricul german recompune fundalul ruso-german al receptării *Memoriului*: rolul politic al lui Alexandru S. Sturdza în cadrul politicii externe a lui Alexandru I, felul în care a fost primită lucrarea acestuia în Germania și în Rusia, imaginea împăratului, orientările politicii sale, poziția internațională a Rusiei, aureolată de rezistența față de Napoleon, întărirea legitimismelor prin apelul la religie etc.

Aspectul cel mai important însă privește reconstituirea în oglindă a reacțiilor față de *Memoriul* lui Sturdza în lumea germană și rusă. Pe de o parte, avem reacția cercurilor intelectuale și naționaliste germane (*Oppositions-Blatt* din Weimar, publicistul Fr. Lindner, *Vossische Zeitung*), în raport cu care trimisul german conchide că *Memoriul* a făcut ca simpatia germană pentru Rusia să se reducă mult. De cealaltă parte, potrivit documentului amintit, nici publicul educat rus nu primise lucrarea lui Sturdza într-un mod favorabil. Autorul raportului are grijă aici să-i prezinte ca fiind în opoziție pe rușii nativi (N.I. Turgheniev, prințul Golițan), pe de o parte, și pe cei cu o genealogie complicată, ca a lui Sturdza, pe de alta. Astfel, nativii ruși își exprimaseră regretul față de politica lui Alexandru I, care va duce la înstrăinarea poporului german. De asemenea, relatarea respectivă acuza înstrăinarea lui Sturdza față de elita imperială rusă, ca și educația sa religioasă, greco-ortodoxă. Raportul face și unele aluzii cu privire la sursele care l-au inspirat pe Sturdza, dar nu aduce nimic clar în

Cambridge University Press, vol. III, 1878; Seeley este cel care compară scandalul provocat de *Memoriu* cu cel generat anterior de lucrările lui Schmalz; probabil, ca intensitate a disputei intelectuale; Seeley, *op. cit.*, p. 419.

⁶ Carl Brinkmann, *Die Entstehung von Sturdzas „Etat actuel de l'Allemagne”*, în *Historische Zeitschrift*, 120, 1919, p. 80-102.

⁷ De exemplu, îl confundă pe Alexandru S. Sturdza cu Alexandru Demetrius Sturdza, dar mai ales îi proiectează autorului *Memoriului* o cețoasă origine ungaro-valahă. Cf. *ibidem*, p. 83.

sprijin. În fine, documentul mai remarcă faptul că ziarele germane erau foarte urmărite în Rusia, mai ales de către poliția secretă, dar că în general acestea sunt prost receptate, ceea ce poate explica de ce situația din Germania ar fi fost atât de prost înțeleasă de către ruși.

La aproape un veac distanță și dintr-o cu totul altă perspectivă, Stella Ghervas reia în două lucrări relativ recente discuția asupra *Memoriului*, ca parte a complexului său efort de a recompune biografia intelectuală a lui Alexandru S. Sturdza. Este drept că, în prima lucrare, *Memoriului* i se acordă doar ceva mai mult de o pagină⁸, în schimb, în volumul următor, exploatând fondurile documentare ale familiei Sturdza de la Sankt Petersburg ca și numeroase altele, Stella Ghervas întreprinde o cercetare extinsă, cvasi-exhaustivă⁹. Astfel, pe lângă excelenta descriere a contextului biografic, politic și intelectual, precum și a numeroaselor sale implicații, autoarea întreprinde o solidă cercetare de arheologie intelectuală asupra *Memoriului*. De altfel, pe lângă paginile consacrate special acestuia, Stella Ghervas revine cu o anume insistență la el pe tot parcursul lucrării, fapt ce arată importanța pe care i-o acordă din punct de vedere biografic mai ales.

Scopul *Memoriului*, crede Stella Ghervas, era de a-i atenționa „pe reprezentanții marilor puteri cu privire la agitațiile politice” din lumea germană¹⁰. Este vorba de „un pamflet antiliberal”, care arată spaima de revoluție a „majorității elitei ruse, devenită de curând ostilă iluminiștilor și foarte favorabilă reacțiunii politice”¹¹. Autoarea descrie pe scurt conținutul unora dintre replicile intelectuale (mai cu seamă intervenția

⁸ Stella Ghervas, *Alexandre Stourdza (1791-1854), Un intellectuel orthodoxe face à l'Occident*, Genève, Libr. Droz, 1999, p. 34 sq.

⁹ Stella Ghervas, *Réinventer la tradition. Alexandre Stourdza et l'Europe de la Sainte-Alliance*, Paris, Honoré Champion, 2008; versiune românească: *Reinventarea tradiției, Alexandru Sturdza și Europa Sfintei Alianțe*, traducere din franceză de Gabriela și Alexandru Șiclovan, Chișinău, Editura Cartier, 2014, p. 202-215 și passim.

¹⁰ *Ibidem*, p. 203.

¹¹ *Ibidem*, p. 208.

lui Krug) ca și contextul receptării *Memoriului*, îndeosebi asasinarea lui August von Kotzebue. Voluntar sau nu, se poate spune că *Memoriul*, prin conținutul ca și prin natura sa de gest politic, proiectează o anume poziție a Rusiei în raporturile cu Occidentul, pentru moment, de tensiune cordială, în ce privește natura civilizației moderne.

În același timp, o serie de întrebări legate de acest episod rămân în suspensie. Este vorba îndeosebi de problema paternității textului, ca și de aceea a contextului receptării, mai cu seamă implicațiile acestui episod asupra istoriei universității. Putem descrie de aici un proiect de universitate? Conexiunea dintre universitate și evoluția ideilor și a formelor de sociabilitate juvenilă în contextul zorilor pașoptismului german (*Vormärz*) este oare o parte a istoriei universității? În ce fel pozițiile lui Sturdza și ale criticilor săi pot fi integrate unei discuții despre universitate?

Paradoxal, istoriografia specializată nu a acordat un rol prea însemnat acestui caz. Referințe disparate și sumare găsim în monografiile unor universități germane, mai cu seamă ca sursă contextuală. Alte referințe accidentale privesc subiectul din unghiul biografiei instituționale, în măsura în care a afectat istoria unor universități germane în anii douăzeci ai secolului XIX, cum este de exemplu cazul universităților din Jena, Göttingen sau al celei din Leipzig¹². Istoria vieții studențești germane a fost în mod firesc preocupată de acest episod, însă tot ca o temă de fundal, mai cu seamă legată de cazul asasinării lui Kotzebue și implicațiile „decretelor de la Karlsbad” asupra organizațiilor studențești¹³.

Motivația acestei relative lipse de interes poate fi căutată atât în faptul că *Memoriul* a fost receptat mai mult ca un demers politico-diplomatic, cât și în caracterul său derutant, între pamflet și demers

¹² Cf. Max Steinmetz (Hrsg.), *Geschichte der Universität Jena*, Bd. I, Jena, 1958, p. 356 sq.

¹³ Cf. printre altele: Paul Wentzcke, *Geschichte der Deutschen Burschenschaft*, 1. Band, Heidelberg, 1919, p. 216 sqq.; Herman Haupt, *Handbuch für den Deutschen Burschenschaftler*, Frankfurt a. Main, 1929, p. 16-38; Konrad H. Jarausch, *The Sources of German student unrest 1815-1848*, în *Historical Social Research, Supplement* (2012), 24, p. 86 sqq.; <http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:0168-ssoar-379206> (consultat pe 17 mai 2015).

secret. Este evident, însă, că subiectul depășește ca semnificație problematica relațiilor internaționale sau implică o categorie nouă de relații internaționale: relațiile intelectuale. Acestea nu au însă automat un caracter politic și nu implică în mod necesar statele ca subiecți. Dezbateră legată de *Memoriul* lui Sturdza pune în discuție pentru prima dată în mod deschis și politic problema universității ca subiect politic, inclusiv al relațiilor internaționale, iar în al doilea rând a avut un impact semnificativ asupra universității, mai ales prin *decretele de la Karlsbad*. În fapt, este probabil prima chestionare publică semnificativă cu privire la relația dintre aceasta și societate¹⁴.

Scopul demersului de față este mai ales acela de a examina relevanța acestui pamflet pentru istoria universității: sursele intelectuale, ecourile și consecințele sale, îndeosebi, implicațiile polemicii din jurul *Memoriului* asupra configurării unei imagini asupra universității, atât ca ideal normativ cât și ca miză politică. Astfel, după o scurtă trecere în revistă a principalelor teze și argumente cuprinse în *Memoriu* privitoare

¹⁴ Trebuie spus că deși universitățile făcuseră în trecut obiectul a numeroase persecuții și critici, până atunci, acestea nu fuseseră totuși scrutate atât de radical. Se știe că atât umaniștii, cât și reprezentanții Luminilor ignoră mai curând universitatea, ca sursă de putere și normativitate socială. Desigur, aceasta se datora și statutului tot mai precar al universităților europene la începutul modernității europene. Chiar și funcția sa pedagogică este în declin mai ales odată cu secolul XVI-XVII, pe măsură ce decade ca sursă de prestigiu. Cf. Jacques Le Goff, *Intelectualii în Evul Mediu*, București, Editura Univers, 1994, p. 16 sqq. În același timp, universitatea germană era într-o fază de tranziție, atât în ce privește organizarea studiilor în sine cât și modul de funcționare a vieții studentești. Cf. Jacques Verger/Chr. Charle, *Histoire des Universités, XIIe-XXIe siècle*, reéd., Paris, PUF, 2012: mai ales capitolele III și IV. cf și *Histoire de l'éducation*, No. 62, mai 1994 (Numéro spécial): „Les Universités germaniques: XIXe-XXe siècles”. Problematika „Universitate și societate”, în care trebuie integrat și demersul de față, este o arie tematică propusă și cultivată de Lawrence Stone încă din anii '70; cf. și L. Stone (ed.) *Schooling and Society, Studies in the History of Education*, Baltimore, Johns Hopkins University Press, 1976; de asemenea, în lumea franceză: Alain Besançon: *Education et société en Russie dans le second tiers du XIXe siècle*, Paris, Mouton, 1974; Jacques Le Goff, „Ce conștiință de sine a avut Universitatea medievală?”, în *Pentru un alt ev mediu*, traducere de Maria Carпов, București, Editura Meridiane, 1986, vol. I, p. 269-291; „Universitățile și Puterile publice în Evul Mediu și Renaștere”, în *ibidem*, p. 292-313; idem, *Intelectualii în Evul Mediu*, ed. cit.

la universitate, demersul de față va încerca de asemenea să reconstituie pe cât posibil contextul și motivațiile demersului consilierului de stat rus. Într-un al treilea capitol se va analiza receptarea textului, reacțiile și impactul acestuia asupra universității. O scurtă discuție cu privire la semnificația acestui moment în istoria universității va încheia expunerea de față.

1. Germania unui consilier imperial

Cel puțin din punct de vedere tehnic, *Mémoire sur l'état actuel de l'Allemagne* este structurat ca un raport administrativ, cât mai clar și logic posibil. Limbajul său, care uzează din plin de instrumentarul pamfletului, ca și spiritul general al lucrării contrazic însă flagrant această intenție. Patosul, virulența și caracterul sentențios al tonului, abuzul de formule puternice, inclusiv de tropi cu rezonanță religioasă, ca și o anume postură de superioritate arată că lucrarea nu este concepută ca un simplu demers administrativ.

Introducerea este scurtă, iar tonul este aici încă prudent, vag, poetic, dar paternalist în același timp. Autorul se plasează în perspectiva unui „observateur bienveillant”, străin, deci, imparțial, care nu dorește decât să reamintească o serie de adevăruri evidente, cu privire la aspectul moral și politic al „Germaniei”, ușor de observat de oricine. El nu uită să remarce însă că, deși nu-și propune un scop practic, nici nu interzice ca ideile sale să fie folosite astfel. Altminteri, nu este vorba decât de niște „indications salutaires”, dar firește că revine guvernelor germane și celorlalți oameni devotați destinului Germaniei să le pună în practică și să le extindă.

Evidențierea importanței geopolitice cu totul particulare a Germaniei pentru civilizația europeană are scopul de a arăta nu numai de ce este importantă această discuție, dar mai ales de ce trebuie reformată „educația” în Germania. Căci Germania este inima Europei: „le

foyer primitif et central de toutes les revolutions qui, depuis six siecles, ont changé la face de ce continent”¹⁵, punctul de contact și de raliere către care converg toate relațiile Nordului cu Sudul, toate influențele reciproce dintre Orientul și Occidentul lumii civilizate”¹⁶. O poziție privilegiată și periculoasă deci, în același timp.

Din nefericire, revoluția, care este răul absolut, găsește Germania, în ciuda potențialului său, într-o gravă stare de lipsă de unitate, constată Sturdza. Diviziunea germanilor s-a manifestat astfel pe toate planurile: religios, filosofic, moral etc. Singurul lucru care stătea în calea spiritului destructor al revoluției era o anumită incompatibilitate națională, ca și voința lui Dumnezeu¹⁷. Prin modelul de federație propus de tratatul de la Viena i s-a acordat Germaniei posibilitatea de a-și reconfigura unitatea fără a se atinge independența statelor componente. Totuși aceasta nu va avea nici un succes în absența unor „grandes mesures d'éducation nationale”¹⁸. Aceasta pentru că autorul nu crede că Germania, ca și Europa, ar fi pacificată. Semnele care îi provoacă îngrijorarea lui sunt mai cu seamă șapte¹⁹. Între acestea, două privesc lumea universitară: „les vociférations de la Wartbourg” și „la défection sanglante des étudiants de Goettingue”.

¹⁵ *Memoire sur l'état actuel de l'Allemagne* par M. de S..., conseiller d'état de Sa Majesté Impériale de toutes les Russies, Paris, Librairie grecque-latine-allemande, 1818, p. 7.

¹⁶ *Ibidem*, p. 8.

¹⁷ „Jamais et nulle part l'état et l'église, la réalité et la pensée abstraite, les désirs et les préjugés, les devoirs et les intérêts n'avaient été plus divisés qu'ils l'étaient en Allemagne à cette époque; et s'il y existait encore un principe de résistance à l'ascendant destructeur de la France révolutionnaire, ce principe ne résidait, à coup sûr, que dans certaine *incompatibilité nationale*, et dans la volonté de Dieu qui avoit préservé ce sentiment de la contagion”; *ibidem*, p. 17 sq.

¹⁸ *Ibidem*, p. 24.

¹⁹ „Les sectateurs de Poeschel, leur délire, leurs attroupemens fanatiques, l'émeute de Breslau, les vociférations de la Wartbourg, la défection sanglante des étudiants de Goettingue, les derniers troubles religieux en Saxe, l'effervescence des esprits et le refus d'acquitter les charges publiques en Souabe, et, plus que tout cela, le phénomène imposant des émigrations”; *ibidem*, p. 27.

În ce privește „les causes de l’agitation”, care în formă combinată afectează acum Germania și care i-ar putea bulversa într-o zi drepturile, condițiile și puterile, acestea sunt clasificate de Sturdza în trei categorii. Mai întâi, deplasările de populație și mutațiile sociale generate de revoluție, apoi, dezorganizarea și ideile religioase, expresie puternică a unei umanități „souffrante”, dar în același timp „l’arme principale de la passion et de l’erreur”. Ultima dintre cele trei cauze este „l’éducation publique”, cea mai gravă, ale cărei vicii deveniseră atât de enorme, încât nimic nu le mai putea corecta²⁰.

Așadar, „educația” este principala sursă a îngrijorării consilierului rus. Nu este însă prea clar ce anume înțelege prin educație, iar argumentarul său fondat pe imagini și referințe istorice, cvasi-mitice²¹ nu ne ajută. Abia atunci când face o constatare în chip de paradox cu privire la importanța pe care o acordă germanii studiilor universitare²², ne dăm seama că este vorba de instrucția școlară și îndeosebi de studiile universitare. Nu are nimic să reproșeze de altfel educației (cum o numește el) „pregătitoare” în ciuda vremurilor neprielnice²³. Universităților în schimb are totul să le reproșeze, iar tonul este aici fără rest, pur pamfletar.

Mai întâi, aerul lor vetust, prelungiri ale Evului Mediu: „En effet, que sont-elles aujourd’hui, ces universités? Débris gothiques du moyen âge, incompatibles avec les institutions et les besoins du siècle où nous

²⁰ „...le système de législation et d’administration le plus parfait ne saurait leur servir de correctif”; *ibidem*, p. 29.

²¹ „Pour juger du degré de perfection d’un gouvernement quelconque, il suffit d’observer l’influence qu’il exerce sur l’éducation publique. L’école rend témoignage au trône, et celui-ci atteste par le fait la bonté de l’éducation. L’antiquité toute entière rendit hommage à cette vérité fondamentale. Les constitutions des peuples anciens n’étaient que d’ingénieux systèmes de pédagogie, privés du flambeau de la religion chrétienne. Quelles qu’aient été leurs imperfections, le principe demeure immuable. Le berceau de Moïse, flottant sur les eaux du Nil, renfermait les destinées d’Israël; ou, en d’autres termes, le berceau des générations naissantes devient le vaisseau de l’état”; *ibidem*, p. 37.

²² „...d’ailleurs, tout aspire à étudier en Allemagne. De pauvres artisans se privent souvent du strict nécessaire, pour réussir à perdre leurs enfans dans les universités”; *ibidem*, p. 38.

²³ *Ibidem*.

vivons”²⁴. În al doilea rând, autonomia lor, îndeosebi prin acele „corporations sans objet qui forment un état dans le sein de l’état” și care „sont animées d’un esprit de corps et de présomption héréditaire, qui ne sert qu’à égarer la jeunesse, à dénaturer l’esprit public”.

Dar nu numai corporațiile studentești îi provoacă teamă. Universitatea în general devine obiectul unei adevărate furii:

„Répertoires de toutes les erreurs du siècle, les universités reproduisent et perpétuent toutes les fausses théories, toutes les doctrines mensongères, dont une funeste expérience a déjà désabusé la plupart de leurs contemporains”.

Îndeobște, influența lor este îngrijorătoare. Universitățile sunt văzute drept „maîtresses absolues de l’avenir d’une nation entière et nul gouvernement ne leur demande compte de l’essence, de la méthode de leurs instructions”. Întreaga societate le este la dispoziție și nimeni nu le poate cere cont, ceea ce pentru cineva care venea din Rusia era desigur un scandal. Libertatea academică și interesele financiare ale unor state germane susțin această situație intolerabilă²⁵.

Astfel că tinerimea este abandonată tuturor exceselor posibile, intelectuale și morale. O școală a rebeliunii:

„La jeunesse, soustraite à l’empire des lois, se plonge dans tous les excès qui dérivent de la rébellion de l’esprit et de la corruption du cœur. Elle ne commence pas la carrière de la vie par un exercice d’obéissance, qui seul apprend à commander un jour; mais elle apprend à tout tenter, à tout se permettre dans l’âge de l’obéissance, afin de ne rien respecter, de tout bouleverser dans l’âge mûr. Chose incroyable! Les états les plus démo-

²⁴ *Ibidem*, p. 39.

²⁵ „Les lettres, les sciences, le barreau, l’autel même – tout leur est confié, et rien ne garantit leur fidélité à administrer ce patrimoine des états. Livrées à une indiscipline totale, les universités sont tous les jours à la veille de se dissoudre; et si quelque chose les soutient encore, c’est, d’une part, l’attrait séducteur d’une liberté dite *académique*, et, de l’autre, l’étrange système de plusieurs gouvernements d’Allemagne, qui s’obstinent à envisager une université comme une spéculation de finances propre à attirer du numéraire dans leur pays. A ce prix, tout est licite dans les universités”; *ibidem*, p. 39 sq.

cratiques de l'antiquité, tenaient inflexiblement à la discipline de la Jeunesse; et ce sont, de nos jours, des états monarchiques qui émancipent l'homme de la nature, pour mieux discipliner l'homme de la société"²⁶.

Aceasta se răsfrânge asupra întregii societăți, mai ales pentru că induce educatorilor impulsuri egoiste, respectiv de a nu mai lua în seamă „que leurs honoraires et leur popularité”²⁷. Cu alte cuvinte, temă scumpă lui Sturdza, educația nu mai implică o investiție afectivă directă, personală, completă, cum se cere unui educator. Faptul este vizibil mai ales în tratamentul acordat teologiei, care ar fi separată de religie (de credință, probabil!)²⁸. De aceea, este momentul, continuă Sturdza, de a încheia cu sistemul periculos, cultivat până atunci de guvernele germane, de a vedea în universități doar o sursă de venituri financiare. Pe scurt, consilierul de stat al țarului Alexandru I crede că universitatea trebuie reformată, pentru a redeveni „une institution, mère de toutes les institutions sociales, qui fonde le bonheur des peuples ou bouleverse tout leur avenir”²⁹.

De altfel, crede Sturdza, o „reformă radicală a educației”, care să contracareze rebeliunea studentească și spiritul provocator al ziarelor, este cerută de întreaga Germanie „sănătoasă”³⁰. Printre măsurile propuse

²⁶ *Ibidem*, p. 38 sqq.

²⁷ *Ibidem*, p. 41.

²⁸ „Entre de telles mains, la théologie est devenue l'antagoniste de la religion; l'herméneutique n'est plus que la profanation des saintes écritures; la médecine croit porter son scalpel jusque dans le sanctuaire de l'âme, et la science du droit proclame le droit du plus fort. Les exceptions sont rares, et la vogue des professeurs dépend en grande partie de leur docilité à suivre le torrent. N'en est-ce pas assez pour tout subvenir? Et ces causes continuant à exister dans toute leur force, peut-on se flatter du retour d'un meilleur ordre de choses; et surtout a-t-on le droit d'attendre que la paix et la concorde soient rétablies dans le système politique et social?"; *ibidem*, p. 42 sq.

²⁹ *Ibidem*, p. 47.

³⁰ „Il n'y a donc qu'une réforme radicale de l'éducation, qui puisse tarir la source du mal et présager de meilleurs temps à l'Allemagne. Une foule de voix s'élèvent pour invoquer cette réforme si indispensable. L'accent d'une juste indignation se manifeste jusque dans le langage de plusieurs feuilles publiques, de plusieurs brochures publiées à la suite des troubles de Goettingue"; *ibidem*, p. 43 sq.

de tânărul diplomat rus pentru ca „pacea și concordia” să fie restabilite, șase privesc universitatea. Prima dintre acestea este probabil și cea mai aspră: „Suppression de tous les privilèges académiques, qui n'étaient bons que dans le moyen âge, et qui sont incompatibles avec la situation présente des états”.

Aceasta trebuia urmată ca o consecință logică de abrogarea legislației speciale cu privire la studenți, îndeobște a poliției academice. Numai astfel, studentul putea depăși condiția unui cetățean minor. Cel puțin o vreme, căci, educat astfel, pe măsură ce comportamentul său se va ameliora, supravegherea autorităților civile „deviendra tous les jours moins nécessaire; lorsqu'elle aura cessé d'être une exception”³¹. Pentru a nu mai lăsa nici un fel de dubiu asupra țintei (și care explică violența reacției mediilor studențești la adresa lui Sturdza), într-o notă de subsol la acest articol se preciza că „cette surveillance doit, avant tout, s'exercer sur l'association séditeuse dont Jéna est le centre, et qui est connue sous le nom de *Burschenschaft*”³².

Următoarele trei măsuri priveau de asemenea lumea studențească. Astfel, se prevedea stabilirea unui curriculum pentru fiecare specializare și interdicția de a urma fără acordul special al Senatului universitar cursuri la alegere, apoi, programe diferite pentru străini și blocarea accesului la cariere ecleziastice al absolvenților care nu posedau „un brevet de bonne conduite donné par le sénat académique et l'autorité civile du lieu”³³.

³¹ *Ibidem*, p. 45.

³² *Ibidem*.

³³ „3. Fixation irrévocable du cours d'étude pour chaque vocation avouée; obligation de le suivre sans omission ni extension quelconque, sauf permission spéciale du sénat académique, qui autorise à suivre des cours accessoires, ceux que leurs facultés rendent propres à embrasser une plus grande sphère de connaissances. 4. Distinction à établir entre le cours d'études prescrit aux indigènes et ceux qui sont réservés aux étrangers. 5. Nullité des certificats délivrés à ceux qui se destinent à l'état ecclésiastique, dès que ces certificats ne sont pas accompagnés d'un brevet de bonne conduite donné par le sénat académique et l'autorité civile du lieu”; *ibidem*, p. 45 sq.

Cea de a șasea măsură se referea la autonomia corpului profesoral, îndeobște cu privire la chestiunea recrutării profesorilor de către membrii corpului academic. Argumentația este mai puțin reacționară decât pare³⁴. Dar, chiar dacă nu privea direct libertatea de a preda (*Lehrfreiheit*), măsura submina autonomia corpului universitar. Este posibil ca tocmai această prescripție să fi provocat reacțiile intelectuale cele mai puternice, alături de cele care priveau libertatea presei.

Alături de aceste măsuri, văzute ca obligatorii, Sturdza face și o propunere, ca „un moyen accessoire pour épurer l'esprit de tant d'universités éparses sur le sol de l'Allemagne”. Astfel, pentru a elimina excesiva dispersie a lumii universitare germane, ar fi poate necesară fondarea unui „*institut national germanique dans quelque ville libre*”, cu caracter științific și literar, sub protecția puterii federale, care să aibă ca rol influențarea decisivă a tuturor celorlalte instituții academice și universitare germane. Măsura pare curioasă și trimite în mod ironic la modelul *Institutului Franței*, fondat de Napoleon, dar trebuie pusă în contextul interesului pentru unificarea Germaniei promovat de Sturdza.

Aceste măsuri ar fi trebuit să fie însoțite de o restricționare a libertății presei, care este acuzată că induce „o falsă direcție spiritului public” în Germania. Astfel, restricțiile ar trebui să vizeze nu atât publicațiile savante, puțin accesibile publicului larg, cât așa-numitele „*feuilles publiques*”, care sunt „mercenare, arogante și grăbite” prin natura lor și care oricum nu implică o mare investiție de talent din partea autorilor sau financiară din partea publicului, dar care au un caracter „incendiar” asupra autorității și ordinii și pot afecta piatra unghiulară a edificiului

³⁴ „Le corps des professeurs, envisagé comme une assemblée délibérante, ne doit pas avoir le droit exclusif de se renouveler par ses propres suffrages; car des professeurs en corps ne choisissent que rarement leur égal, et jamais l'homme qui leur est supérieur. Leurs suffrages doivent être entièrement subordonnés au voter décisif du gouvernement, dont l'intérêt n'est pas celui des individus”; *ibidem*, p. 46.

social³⁵. Este drept însă că toate acestea numai provizoriu, până ce educația va fi reformată. Oricum, ceea ce poate fi permis unui stat oarecum izolat precum Anglia nu poate fi permis Germaniei.

Concluziile sale sunt ca și începuturile, pe cât de dramatice, pe atât de solemne:

„Dumnezeu, religia, adevărul, expresia, vocea conștiinței și a datoriei, strigătul omenirii în suferință, spectacolul mișcător al generației actuale, amenințate încă de prăpastia revoluției, mântuirea Germaniei și a Europei, viitorul acestui univers pe care paloșul Atotputernicului îl purifică în timp ce sceptrul regilor nu poate să îl guverneze, totul cheamă, totul reclamă imperios revenirea unei mai bune ordini a lucrurilor în această Germanie în care se concentrează toate calamitățile, în această Germanie în care astăzi se deliberează despre marile interese ale societății, precum se dezbătea odinioară pe tema Europei și a speciei umane”³⁶.

2. Autorul, contextul, sursele: arheologia unui denunț

După cum arată indicația de pe copertă, în versiunea care a fost prezentat conclavului, *Memoire sur l'état actuel de l'Allemagne par M. de S...*, *conseiller d'état de Sa Majesté Impériale de toute les Russies*, a fost editat la Paris, de către *Librairie grecque-latine-allemande*, în *novembre 1818*. Faptul are importanța sa. Știm că această editură (*librairie*, în termenii epocii) funcționa în epocă³⁷, prin urmare nu este vorba de o

³⁵ *Ibidem*, p. 55 sq.

³⁶ *Ibidem*, p. 65 sq.

³⁷ Este vorba de *Maximilian Samson Friedrich Schöll* (1766-1833), un german alsacian, care s-a ilustrat ca editor (mai întâi în Elveția și apoi la Paris), diplomat (participă în serviciul regelui Prusiei la Congresul de la Viena, căreia îi va și publica documentele), clasicist și istoric (publică numai în franceză). Editura era destul de cunoscută în epocă, fiind oarecum specializată pe editarea unor autori antici, dar nu numai, după cum indică un catalog din 1814: „Auteurs classiques grecs; auteurs classiques latins; livres en latin qui ont pour objet les littératures grecque, latine, orientale et biblique; livres de sciences: de théologie, d'histoire naturelle, de médecine, de physique, de jurisprudence, etc., en langue latine; supplément; extrait du catalogue des livres françois, qu'on trouve chez les mêmes libraires”. Tot Schöll a editat și actele congresului de la Viena: *Congres de Vienne. Recueil*

lucrare-pirat. S-a afirmat că la origine ar fi fost un discurs ținut în prezența auditoriului format din invitați la conferință³⁸. După alte surse, textul *Memoriului* ar fi circulat inițial „în formă manuscrisă”³⁹, ca un document secret sau măcar de lucru⁴⁰, care ar fi ajuns apoi în coloanele ziarului *Times* și de aici la editorul Fr. Schöll la Paris, care l-ar fi publicat⁴¹ la instigarea Prusiei, al cărei agent ar fi fost. Faptul este greu de susținut, întrucât, dacă nu a fost modificat substanțial pentru tipar, în mod destul de limpede, textul nu are un caracter oral. În același timp, este greu de crezut că, în contextul respectiv, în care Rusia era atât de influentă în Europa, ca și în Franța, un editor și-ar fi asumat un asemenea gest fără acordul curții imperiale moscovite⁴². Mai probabil, inițial fusese o comandă pentru un număr limitat de exemplare, care au fost distribuite participanților la congres. Se știe că alte ediții, pirat, traduceri, au apărut imediat sau în cursul anului următor, dintre care se cunosc cel puțin două versiuni germane. Sunt indicații că textul ar fi circulat în ediții „mélange”, alături de cărți subversive sau populare

de pièces officielles relatives a cette assemblée, des déclarations qu'elle a publiées, des protocoles de ses délibérations, Paris, Librairie grecque-latine-allemande, 1816-1818, 6 vol.

³⁸ Emmanuel Haivas, *Alexandre de Stourdza (1791-1854). Sa vie et son oeuvre*, în *Mélanges de l'École Roumaine en France*, XIV, 1937-1938, p. 41 sq.; autorul nu oferă nici o referință în sprijin: pare a recircula o informație din Larousse.

³⁹ J.R. Seeley, *The Life and Times of Stein*, ed. cit., p. 419; autorul pare a se baza pe notițele lăsate de contele von Stein (Karl Philipp Freiherr vom Stein, mare figură a politicii prusiene din epocă).

⁴⁰ Stella Ghervas, *Reinventarea tradiției*, ed. cit., p. 89.

⁴¹ „En 1818, il écrivit pour le congrès de l'Aix-la-Chapelle un « Mémoire sur l'état actuel... », rédigé d'après les matériaux qui lui avaient été remis par ordre de l'empereur Alexandre. L'ouvrage ne fut tiré qu'à 50 exemplaires et fut envoyé aux différentes cours de l'Europe; mais, en dépit de la volonté des chefs du congrès, une copie du mémoire parvint au rédacteur du journal le Times, qui inséra dans ses colonnes ce factum de mauvaise foi, Schöll la publia, en outre, à Paris en 1818” (Larousse, *Grand Dictionnaire Universel du XIXe siècle*, p. 1120).

⁴² Cu privire la influența și imaginea Rusiei în Franța primelor decenii ale secolului XIX, vezi Eléna Jourdan, *L'image d'Alexandre Ier sous la Restauration: du culte à l'oubli (1814-1830)*, colloque „Les Premières Rencontres de l'Institut européen Est-Ouest”, Lyon, ENS LSH, 2-4 décembre 2004, http://russie-europe.ens-lsh.fr/article.php?id_article=60 (accesat la 17 aprilie 2014).

precum *Le Manuscrit de Sainte Hélène*, ceea ce arată că intrase în acei ani într-o anumită logică de colportaj⁴³.

În măsura în care mai putem reconstitui astăzi ediția originală, este vorba de o broșură de 66 de pagini format A1 (21,5 x 14 cm). Formula *Mémoire sur l'état actuel...* era comună în epocă: o găsim atât în titlul unor scrieri publicate, cât și în cazul altora rămase în manuscris, atât în texte politice, cât și autobiografice. Folosirea limbii franceze nu trebuie să surprindă: era limba diplomatică și intelectuală a Europei momentului. În același timp, este o franceză emfatică, retorică, cu numeroase formule surprinzătoare (care indică o contaminare luministă și chiar revoluționară), marcat religioase. Rechizitoriul aspru alternează cu imaginile poetice, stilul administrativ cu licențele unei relatări de călătorie, tonul amenințător, profetic, cu formulări vagi, eufemistice. Pasajele de început și cele de final sunt neverosimil de dramatice.

Foarte probabil, *Memoriul asupra stării actuale a Germaniei* nu fusese inițial destinat publicului larg. În acest caz, nu știm ce destin ar fi avut textul ca atare, după cum nu este prea clar ce rol i-a fost atribuit de către diplomația lui Alexandru I. A fost un pretext pentru discuții sau, dimpotrivă, rezultatul unor discuții anterioare? Un mesaj de avertisment „destinat să-i atenționeze pe reprezentanții marilor puteri despre agitațiile politice” din Germania „și să-i facă să propună măsuri care ar putea remedia această situație”⁴⁴ sau un banal exercițiu de retorică imperială, din partea unei puteri care își sonda limitele? Fapt este că documentul nu a fost asumat de către ceilalți parteneri ai Rusiei și a fost apoi abandonat chiar și de țară, împreună cu nefericitul său autor⁴⁵.

⁴³ În această formă l-am găsit eu însumi la Biblioteca Universității din Leipzig (*Universitätsbibliothek Leipzig*), la cota *Dt.Gesch.48101*.

⁴⁴ Stella Ghervas, *Reinventarea tradiției*, ed. cit., p. 203.

⁴⁵ La puțin timp, „neliniștit de amploarea reacției patriotice și antiruse din Germania”, țara îi retrace patronajul său; v. *ibidem*, p. 91.

Autorul, Alexandru S. Sturdza, nu avea nici un fel de competență în a descrie sistemul universitar german. Tatăl său, Scarlat, care se expatriase din Moldova după războiul ruso-turc din 1787-1792, urmasa o vreme cursuri la Universitatea din Leipzig⁴⁶, dar influența sa asupra tânărului Alexandru a fost pare-se redusă, de vreme ce nu i-a transmis nici măcar limba. De fapt, știm, grație lucrărilor Stellei Ghervas, că influența mamei (o Moruzi), ca și a surorii sale mai mari, Ruxandra, au fost decisive în educația sa, inclusiv în ce privește adoptarea culturii grecești⁴⁷. De altfel, formația sa intelectuală a fost surprinzător de scurtă, privată, în bună măsură de tip autodidact, pe domeniul familiei sale de lângă Moghilev, unde, cu excepția unui preceptor francez, nu a beneficiat de nici un fel de altă îndrumare sau formă de școlaritate instituțională. Astfel că, la vârsta când redacta *Memoriul*, nu avea nici măcar o experiență biografică semnificativă pentru o atare întreprindere⁴⁸. Singurul său merit intelectual de luat în seamă fusese poate pamfletul său anticatolic (*Considerații asupra doctrinei și spiritului Bisericii Ortodoxe*, 1816), foarte apreciat de Alexandru I și tradus în germană (pe speze rusești) anul următor.

Se înțelege că nu trebuie să evaluăm această lucrare din punctul de vedere al meritelor sale intelectuale, mai cu seamă al relevanței descriptive a textului. În același timp, ne putem întreba de unde combustia pamfletară a tânărului funcționar imperial la adresa universităților germane? Această întrebare privește două aspecte încă puțin discutate: paternitatea textului și sursele sale.

⁴⁶ Scarlat Sturza (1750-1816) a fost printre pușinii moldoveni care au studiat în străinătate în epoca fanariotă; a fost înscris la Universitatea din Leipzig timp de un semestru cel puțin, în noiembrie 1771, după cum o arată registrele matricole ale instituției: *Sturdza, Scarlat* eq./ues/ Moldav/us/, p. i 27 IX 1771; Universitätsarchiv Leipzig, *Rektor Matrikel*, rola M. 11, p. 1.

⁴⁷ Stella Ghervas, *Reinventarea tradiției*, ed. cit., p. 38 sqq.

⁴⁸ Alexandru S. Sturdza era născut în martie 1791, la Iași, deci avea în 1817 abia 26 de ani. Pentru mai multe date cu privire la biografia lui Sturdza din această perioadă, v. *ibidem*, p. 37-101 și passim.

Aparent, chestiunea paternității nu mai este în discuție astăzi. Totuși, faptul că autorul emite judecăți atât de puternice într-o problematică specioasă ne poate face să ne întrebăm dacă nu cumva rolul său a fost mai curând tehnic în această întreprindere⁴⁹. Este drept că, deși abilitățile sale în chestiune erau nerelevante, Alexandru S. Sturdza se afirmase deja atât ca un *true believer*, după cum o arăta polemica sa cu lumea catolică, cât și ca abil consilier, în contextul discuțiilor diplomatice care urmaseră înfrângerii lui Napoleon⁵⁰. Pe de altă parte, nu trebuie să vedem *Memoriul asupra stării actuale a Germaniei* ca fiind opera unui autor în sens propriu, liber de orice constrângeri. Stella Ghervas vorbește de un „intelectual în serviciu comandat”⁵¹, ceea ce este oarecum oximoronic. Fapt este că Sturdza și-a petrecut restul vieții expiind condiția de autor al acestui pamflet, supus la numeroase atacuri și aproape la o *damnatio memoriae*.

De-a lungul timpului s-au configurat două poziții în această chestiune. Prima, exprimată în epocă și evidențiată mai ales de Brinkmann, încearcă să arunce întreaga responsabilitate pe umerii lui Sturdza și poate a cercurilor grecești din jurul lui Capodistria, Alexandru I fiind oarecum captiv sau măcar rău consiliat în această speță. O poziție oarecum logică, întrucât Rusia nu a oferit o motivație rațională prea clară a acestei intervenții și mai ales a tonului acesteia. O a doua poziție, mai nuanțată, susținută de Stella Ghervas, pare a susține contrariul.

⁴⁹ Nu întâmplător, în epocă s-a crezut că autorul pamfletului este scriitorul August v. Kotzebue, cunoscut drept colaborator al Rusiei și traducător al cărții lui Sturdza publicată cu un an mai înainte în Germania; cf. Stella Ghervas, *Reinventarea tradiției*, ed. cit., p. 213 sq.

⁵⁰ Este de amintit aici mai ales rolul său în pertractările care au însoțit redactarea tratatelor fondatoare ale Sfintei Alianțe, îndeosebi în ce privește componenta creștină, mistică, a acesteia, promovată de Alexandru I; lui Sturdza i se atribuie chiar paternitatea asupra „versiunii finale” a tratatului Sfintei Alianțe; fapt este că tânărul funcționar imperial pare a juca în acești ani rolul unui fel de consilier ideologic pe lângă țar (de altfel, în 1816 va fi numit *consilier de stat*); *ibidem*, p. 82 sq.; v. de asemenea subcapitolul: „În centrul Congresului de la Viena”, *ibidem*, p. 89 sqq.

⁵¹ *Ibidem*, p. 83 sqq.

Potrivit acesteia, Sturdza a fost doar semnatarul, eventual redactorul, în timp ce inspiratorul a fost Alexandru I și mediul său. Astfel, după cum o spune el însuși, în autobiografia sa rămasă inedită, *Précis des années de service*, ar fi redactat *Memoriul* „la ordinul și sub supravegherea șefilor săi”. De altfel, Sturdza a primit pentru această lucrare Ordinul „Sfântul Vladimir”, clasa a III-a⁵². Se prea poate așadar să fi existat un mandat din partea împăratului.

Din acest punct de vedere, *Memoriul* poate fi văzut ca o mărturie a imaginarului politic rusesc dominant din epocă⁵³. Teama deja mitică de revoluție se întâlnea cu o căutare mistică, iar puterea militară a Rusiei era transferată automat în planul civilizației și al ideologiei, de unde ideea superiorității ortodoxiei rusești în raport cu catolicismul și protestantismul, a autocrației rusești în raport cu indeterminarea politică din Germania. Mai presus de toate era firește ideea că Rusia trebuie să-și asume o misiune de supraveghetorie a Europei, iar Germania era deopotrivă un simptom și un teren de exercițiu pentru aceasta. Pe de altă parte, aprehensiunea față de universitățile germane putea avea surse multiple, inclusiv catolice și germane, care l-ar fi putut inspira pe tânărul consilier imperial⁵⁴.

Din păcate, în legătură cu procesul de elaborare a documentului, informațiile sunt în continuare lacunare. Nici textul însuși nu este prea transparent din acest punct de vedere. În ce privește descrierea Germaniei, orizontul său referențial pare captiv culturii antice și creștine: de la

⁵² *Ibidem*, p. 89 și 216.

⁵³ *Ibidem*, p. 208. Există o bogată literatură asupra „spritului rus” în timpul lui Alexandru I; amintesc aici doar lucrările cele mai cunoscute: Marc Raef: *Michael Speransky: Statesman of Imperial Russia, 1772-1839*, s.l., 1957; 2nd ed., 1969; A. Besançon, *La Russie et l'esprit du capitalisme*, în *Cahiers du Monde Russe et Soviétique*, t. VIII, nr. 4, 1967, p. 509-527.

⁵⁴ Să nu uităm pe de o parte influența lui Metternich și a lui Joseph de Maistre, pentru care libertățile universităților germane erau văzute ca o amenințare, protestantă și seculară, deopotrivă, iar pe de altă parte a surorii sale, care i-a mediat deopotrivă relația cu Madame de Kruedener și care era căsătorită cu un german, membru al curții de la Weimar. Cf. *ibidem*, passim; J.R. Seeley, *op. cit.*, p. 428 și passim.

Tacitus (*De Moribus Germanorum*), la (probabil, Friedrich) Schlegel (cu o carte în franceză despre Evul Mediu, foarte puțin cunoscută), la istoricul scoțian W. Robertson⁵⁵, pentru a încheia cu *Evanghelia după Ioan*⁵⁶. Cu excepția lui Friedrich Schlegel, un iluminist german trecut nu doar la catolicism, ci și de partea lui Metternich, unul dintre pionierii romantismului german, dar aflat acum într-o criză mistică tot mai profundă, puțin informat oricum, Sturdza nu face apel la nici un autor propriu-zis contemporan, la nici o lucrare informativă și la nici o lucrare în limba germană, deși limba nu-i era străină. În fapt, ca și excesele de volute, silogisme și formule prețioase de care face paradă Sturdza, referențialul istoric trebuie luat probabil mai mult drept un artificiu retoric, pentru uzul publicului conservator, cel vizat inițial de către autor.

Există totuși mai multe indicii care atestă că pentru elaborarea documentului autorul a beneficiat de informații primite pe filieră administrativă imperială, de la rapoarte ale poliției secrete și presă, până la corespondența diplomatică sau oficială⁵⁷. Este drept că Sturdza pare să fi folosit mai puțin surse primare (articole de ziare, rapoarte ale poliției secrete, rapoarte ale unor spioni sau diplomați) cât mai ales surse contextuale (informații provenind de la anturajul său, de la corespondenți, călători și congeneri). Este drept că natura de raport administrativ a *Memoriului*, ceea ce acesta era în primă instanță, implica o disimulare a faptelor, care trebuiau doar presupuse de către cititori, respectiv, trebuiau să pară implicite, notorii, în favoarea meta-narativului.

În epocă s-a vorbit de rolul lui August von Kotzebue ca informator al Ministerului de Externe rus sau chiar ca autor din umbră al *Memo-*

⁵⁵ *Memoire sur l'état actuel de l'Allemagne...*, p. 9.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 33.

⁵⁷ După cum spune notița din Larousse: „il écrivit pour le congrès de l'Aix-la-Chapelle un « Mémoire sur l'état actuel... », rédigé d'après les matériaux qui lui avaient été remis par ordre de l'empereur Alexandre”, Larousse, *Grand Dictionnaire Universel du XIXe siècle*, vol. 14, Paris, s.a., p. 1120.

riului, fiind și asasinat pentru acest fapt⁵⁸. În jurul său s-a configurat de altfel o veritabilă mitologie a inamicului interior⁵⁹. Există însă argumente care arată că sursa de informare a lui Sturdza nu a fost Kotzebue, ci Franz von Baader, profesor de filosofie la München, mistic și anti-luminist radical, alături de consilierul de stat von Loden, fost profesor de medicină la Jena și Halle⁶⁰. Ambii aveau deci intimitatea lumii universitare. Acestora li se adăuga probabil baronul von Stein, marele ministru reformator prusian, dar rolul său trebuie să fi fost cu totul periferic, orientativ⁶¹. Oricum, în timp ce Baader, care trăia în Germania, abia fusese numit „corespondent literar” al guvernului rus, și se crede că a avut o influență directă asupra conținutului⁶², ceilalți doi ocupau poziții care nu implicau automat acest tip activitate. Rolul lor pare a fi mai curând acela de a oferi un background textului, eventual anumite

⁵⁸ August v. Kotzebue este înjunghiat la Mannheim de un student la teologie, pe 23 martie 1819. Deși unii autori neagă (Ghervas), în epocă se credea aceasta; probabil că ideile lui Kotzebue l-au inspirat pe Sturdza, fie și indirect.

⁵⁹ Două dintre cărțile sale vor fi arse la Wartburgfest în 1817 iar zierele germane îl diabolizează în mod curent; vezi și reacția lui Goethe în faimoasele sale convorbiri cu Eckermann; Stella Ghervas, *Reinventarea tradiției*, ed. cit., p. 214.

⁶⁰ Carl Brinkmann, *Die Entstehung von Sturdzas „Etat actuel de l’Allemagne”*, loc. cit., p. 101 sq.; este vorba de Ferdinand Christian von Loden (n. 1713, Riga, m. 1826, Moscova), profesor de chirurgie la Jena (1791-1806) și Halle, consilier de stat rus după 1810; Heinrich August Pierer, *Universal-Lexikon oder vollständiges encyclopädisches Wörterbuch*, Bd. 12, s.l., H.A. Pierer, 1835, p. 576.

⁶¹ J.R. Seeley, *op. cit.*, p. 428 și passim.

⁶² Stella Ghervas, *Reinventarea tradiției*, ed. cit., mai ales subcapitolul „Sturdza, discipol secret al lui Baader?”, p. 277 sqq.; autoarea crede că influența lui Franz von Baader se poate distinge mai ales în prima lucrare a lui Sturdza, *Considerații despre doctrina și spiritul bisericii ortodoxe* (1816); totuși, unele idei din *Memoriu asupra stării actuale a Germaniei*, îndeosebi atunci când Sturdza vorbește despre acele „sentimente paternale ale guvernelor germanice” și despre „devotamentul filial al oamenilor zeloși față de patria lor”, ar reflecta „concepția baaderiană a raporturile dintre guvernanți și guvernați, așa cum figurează și în actul Sfintei Alianțe”; de asemenea, „Sturdza se inspiră de la Baader și atunci când propune crearea unui „institut național germanic în orice oraș liber” (*ibidem*, p. 280), deși sensul acestei idei este diferit la Sturdza. Se pare că Baader a atras atenția rușilor asupra „anarhiei spirituale ce domnea în universitățile germane și asupra pericolului reprezentat de acestea pentru religia instituită, precum și pentru stabilitatea statelor” (*ibidem*, p. 285).

clarificări și probabil sugestii pentru eventuale măsuri. Fapt este că textul nu abundă în referințe empirice directe, iar prezentarea faptelor se bazează pe formule cât se poate de vagi, aluzive, eufemistice⁶³.

Ce a dorit să obțină Alexandru I cu acest pamflet și ce rol joacă universitatea aici? Un avertisment, un mijloc de a-și testa leadership-ul sau un gest reflex, deopotrivă defensiv și ofensiv, de autoprotecție față de noile idei? Pamfletul trebuie văzut întâi de toate ca un gest specific așa-numitei „diplomații a congreselor”, pe care s-a susținut inițial sistemul Sfintei Alianțe, în care fiecare dintre puterile fondatoare încerca să ofere diverse piste de lucru, să semnaleze probleme și să ofere soluții. În același timp, *Memoire sur l'état actuel de l'Allemagne* poate fi văzut ca o primă manifestare a Rusiei pe scena intelectuală europeană: prin aceasta Rusia dorește să apară nu doar ca o putere militară, ci și ca o civilizație, un tip de universalism opozabil celui occidental, respectiv, că vrea să conteze pe piața bunurilor simbolice.

Din acest punct de vedere, pamfletul pare a indica structurarea unei lecturi antioccidentale a experienței revoluționare, în raport cu care, necontaminată de Revoluție, Rusia se afla într-o poziție privilegiată, care-i legitima postura paternalistă față de „Europa” și „Germania” îndeosebi. De aici, balansul permanent între logica de factură culturalistă (care pune accentul pe diferența culturală) și logica obsidională. Rusia își exportă prin acest pamflet intensul său sentiment de cetate asediată: lumea europeană post-napoleoniană este amenințată, iar inamicul este în interior, respectiv, revoluția, libertatea în general. De altfel, tema sa principală este abuzul de libertate care ar genera despotismul. Adică un pericol potențial. Luând ca exemplu manifestările studențești din Germania, Sturdza le asociază cu Revoluția și le vede cauzate de „slăbiciunea educației publice”; de aici rechizitoriul său la

⁶³ A se vedea, de pildă, modul în care se referă la agitațiile studențești; Sturdza, *Mémoire sur l'état actuel...*, p. 45, nota.

adresa universităților, a spiritului public și a culturii literare germane, care exprimă direct sau indirect starea educației publice în Germania.

Pentru Sturdza, scopul fundamental al acțiunii politice trebuie să fie educarea poporului. Dar aceasta, nu neapărat în sens luminist, ci ca mijloc de control al societății.

Astfel, universitățile trebuie supuse controlului guvernelor, atât în ce privește orientarea generală a studiilor și conținuturilor, prin reîntoarcerea la cultura clasică și respectul față de credință, cât și disciplinarea studențimii.

Pamfletul nu este oare o ruptură față de filogermanismul rusesc, destul de puternic în epocă în mediile apropiate lui Alexandru I? Trebuie spus că Sturdza nu este antigerman, așa cum nu era nici împăratul Alexandru I. Dimpotrivă, Sturdza considera că lumea germană este mai tolerantă datorită protestantismului decât lumea franceză, catolică. Mai curând, prin acesta, Rusia își manifesta angoasa față de vidul de autoritate care era spațiul german. De altfel, contactele lui Sturdza cu lumea germană sunt puternice și vor continua să fie astfel și după acest moment, în ciuda unei anume fracturi care va dura mai mult de un deceniu⁶⁴. În fapt, aici Sturdza se consideră chemat să salveze Germania văzută ca un teritoriu cultural orfan, tampon, între Occidentul profund, contaminat de Revoluție și virtuosa Rusie ortodoxă. Din acest punct de vedere, Germania pare o fantasmă, o epitomă a anarhiei viitoare. Scopul *Memoriului* este de a promova reîntoarcerea la ordinea armonioasă de altădată, respectiv, anterioară Revoluției.

⁶⁴ Ca și sora sa, căsătorită cu un aristocrat de la Weimar, el se va căsători a doua oară cu o femeie de origine germană, fiica unui cunoscut profesor și medic, Hufeland. Prin anii '30, asistă chiar la unele cursuri ale Universității din Berlin (la cursurile de drept natural ale lui Edouard Gans, apoi la cursul de istorie a dogmelor al lui Neander și la cel de fizică al lui Heinrich Wilhelm Dove) și întreține alături de sora sa, la Odesa, un cerc progerman, fiind interesat de Schelling; totuși, el considera Parisul Restaurației centrul intelectual al Europei; preferința pentru Paris în a-și publica ediția de opere complete se explică astfel. Cf. Stella Ghervas, *Reinventarea tradiției*, ed. cit., p. 504 sq. și passim.

Atacul său contra universităților germane și la adresa fenomenului studențesc trebuie judecat de asemenea în contextul atracției pe care o exercitau aceste universități față de tinerii ruși: o adevărată modă formativă a timpului, îndeosebi printre mediile nobiliare rusești, dar și pentru lumea est- și sud-est-europeană în general. Germania avea în acel moment cea mai mare și mai deschisă rețea de universități; încă de la finele secolului XVIII acestea luaseră locul în Europa universităților italiene. Libertățile academice erau prețuite aici atât de elitele politice, cât și de public, fiind considerate parte a identității germane. În ce privește Jena, locul agitațiilor studențești invocate de Sturdza, universitatea de aici era principalul centru radical al Germaniei, în care funcționaseră ca profesori Hegel, Fichte, Schelling, Lessing și Schiller și unde Fichte își prezentase cunoscutele sale discursuri către națiunea germană, un centru al elaborației pietiste și naționaliste.

3. Universitatea ca problemă: receptarea Memoriului în lumea germană

Destinat inițial doar mediilor politico-diplomatice prezente la Aachen, *Memoriul* a avut un neașteptat și nedorit (de autor ca și de către cercurile politice rusești) succes de piață. Interceptarea textului de către un corespondent al *Times* și, pare-se, publicarea sa în ziar, și imediat într-o formă editată la Paris, în noiembrie 1818, a creat o veritabilă emoție colectivă. La scurt timp apare o versiune germană, probabil fără acordul autorului, inițial în publicația *Europäischen Annalen*, la Tübingen⁶⁵, apoi

⁶⁵ *Denkschrift über Deutschlands jetzigen Zustand*. Aus dem Französischen, in *Europäischen Annalen*, Erster Band, Tübingen, 1819, p. 3-30. *Europäische Annalen* era un periodic editat de Ernst Ludwig Posselt la Cotta și apoi Tübingen între 1795 și 1820, în principal ca o colecție bazată pe materiale de colportaj.

în volum, fapt care a amplificat scandalul. Se pare că alte ediții, pirat sau traduceri, au apărut imediat sau în cursul anului următor⁶⁶.

Nu a fost vorba însă și de un succes intelectual, de stimă. Dimpotrivă. Receptarea *Memoriului* nu doar că a depășit complet așteptările inițiatorilor săi, dar a avut un efect, parțial, cel puțin, contraproductiv. Nu se cunosc luări de poziție care să susțină demersul ca atare, în schimb se cunosc mai multe serii de replici și de reacții negative, în urma cărora unul dintre colaboratorii săi prezumtivi va fi asasinat, iar autorul și familia sa vor trebui să părăsească Germania în mare grabă, Sturdza fiind apoi îndepărtat de la curtea lui Alexandru I, comanditarul său. Autorului i-a adus o prelungită notorietate negativă, iar Rusiei un declin al simpatiei în lumea germană⁶⁷.

Am văzut deja că memoriul a fost primit cu ostilitate în mediile diplomatice și intelectuale, inclusiv cele conservatoare sau apropiate împăratului Alexandru⁶⁸. În lumea germană, trei categorii au reacționat cu o virulență particulară și au creat impresia de respingere în bloc: lumea studentescă germană, lumea intelectuală și academică și într-un

⁶⁶ Se cunosc diverse ediții: o traducere germană apărută la Leipzig, chiar în cursul anului 1818, iar o alta la Frankfurt, în același an, cf. Alexandre de Sturdza, *Denkschrift über den Gegenwärtigen Zustand Deutschlands*. Nach dem zu Aachen im Monat Nov. 1818 erschienenen *Mémoire sur l'état actuel de l'Allemagne* uebersetzt, Frankfurt a. M., Andreä, 1818. Este posibil ca aceste ediții să ofere date false, ca loc de editare, pentru a păcăli cenzura, la frontiere mai ales! O notiță Wikipedia îi atribuie chiar și o replică: *Coup d'oeil sur les universités de l'Allemagne* (Aachen, 1818); https://en.wikipedia.org/wiki/Alexandru_Sturdza (accesat la 17 martie 2015); notița se bazează pe o informație bibliografică oarecum din epocă: „De son côté, M. Stourdza repliqua dans la meme année par son écrit intitulé: *Lettre de M. de Stourdza sur l'état actuel de l'Allemagne examiné par M. Krug*, Leipzig, 1819, in-8”, pe care o găsim la Joseph Marie Quérard, *La France littéraire: ou Dictionnaire bibliographique des savants ainsi que des littérateurs étrangers qui ont écrit en français, plus particulièrement pendant les XVIIIe et XIXe siècles*, Paris, chez Firmin Didot, père et fils, libraires, vol. 9, 1838, p. 273. Informația nu este confirmată de alte surse.

⁶⁷ Cf. Carl Brinkmann, *op. cit.*, p. 96 sq.; unii istorici vorbesc chiar de o „rusofobie germană”, care ar fi apărut acum: Alexander Maxwell (ed.), *The East-West Discourse: Symbolic Geography and its Consequences*, Oxford, Bern, Berlin, Bruxelles, Frankfurt-am-Main, New York, Wien, Peter Lang Publishers, 2011, p. 59 sq.

⁶⁸ Cf. Stella Ghervas, *Reinventarea tradiției*, ed. cit., p. 209-215.

fel extensia sa, lumea publicistică, jurnalistică, în plină configurare. Le voi lua în discuție mai departe în măsură în care au legătură cu problematica universitară. Oricum, totalitatea lor este greu de recompus.

Primele replici apar foarte repede, la finele lui noiembrie 1818, în presa liberală. Mai întâi, în publicația *Isis*, care apărea la Jena⁶⁹, o publicație enciclopedică, editată de Lorenz Oken⁷⁰, destinată mai ales mediilor intelectuale de limbă germană, printre cele mai fervent naționaliste publicații germane ale vremii. Prin vocea lui Oken, i se reproșa lui Sturdza că nu cunoaște realitatea universităților germane, inclusiv că este un „semi-rus”, cam ignorant, care ia „glumele studentești” drept semne de „neascultare și excese”. Mai mult, autorul pune insidios totul pe seama experienței culturale cu totul inadecvate pentru a înțelege lumea germană: „nu ne putem aștepta de la persoane care au trăit încă din tinerețe sub dominația turcă și apoi în subordinea rușilor să știe ce este libertatea individuală, activitatea juvenilă și liberalismul literar”. Atacul este direct, *ad hominem*, puternic ofensator. Mai departe, discursul devine de-a dreptul esențialist: „vremurile nu le permit rușilor și grecilor să dea lecții germanilor, ci aceste două popoare ar trebui să primească recunoscătoare lumina care strălucește deasupra lor dinspre Germania generoasă și binevoitoare”⁷¹. Atacul îl va costa pe Oken poziția de profesor la Jena.

La începutul anului următor, ziarul liberal care apărea la Weimar, *Oppositions-Blatt*, la editura lui Friedrich Justin Bertuch, un apropiat al lui Oken și al cercurilor liberale, publica anonim un nou atac: „Ueber das *Mémoire sur l'État actuel de l'Allemagne*” este publicat în serial, zilnic, în

⁶⁹ *Isis, eine encyclopädische Zeitschrift, vorzüglich für Naturgeschichte, vergleichende Anatomie und Physiologie*; apare cu mici întreruperi între 1816 și 1848, mai întâi la Jena.

⁷⁰ Lorenz Oken (1779-1851), profesor la Universitatea din Jena, mare figură a științelor naturii din epocă, liberal, implicat în Wartburgfest și în mișcarea naționalistă specifică Vormärz. Cf. „Okens *Isis*”, în Heinrich Eduard Brockhaus, *Friedrich Arnold Brockhaus. Sein Leben und Wirken nach Briefen und anderen Aufzeichnungen*, 2, Leipzig, 1876, p. 165-201; G.A. Kertesz: *Notes on Isis von Oken, 1817-1848*, în *Isis*, vol. 77, nr. 3, 1986, p. 497-503.

⁷¹ Lorenz Oken, *Isis*, Jena, 1818, coloana 1941, *apud* Stella Ghervas, *Reinventarea tradiției*, ed. cit., p. 211.

primele șapte numere, începând cu numărul din 1 ianuarie 1819, în deschiderea publicației⁷². O versiune franceză îi va urma foarte repede⁷³.

Tonul polemic este aici mai moderat, ironia, sarcasmul, reducerea la absurd a pozițiilor lui Sturdza sunt în general preferate pamfletului. De altfel, articolul se evidențiază printr-un remarcabil spirit analitic, siguranța judecăților și abilitățile publicistice. Universitatea este în centrul demersului, scopul autorului fiind evident acela de a apăra libertățile universităților germane și de a influența decizia politică în acest sens. De aici probabil moderația, calmul, fără a se face însă nici un pas înapoi în ce privește concluziile și poziția sa principiu, respectiv, faptul că universitatea este o parte a patrimoniului german, o instituție care definește și structurează națiunea germană. Pamfletul lui Sturdza este demontat punct cu punct, pe un ton ponderat, superior, când ironic, când sarcastic, vorbind în numele „germanului onest” și încercând a se evita culturalismul sau atacul la persoană. De altfel, Sturdza nu mai există aici ca identitate. Mai mult, se acceptă că este legitim ca un străin să discute despre Germania, iar inflamarea nemăsurată pe acest subiect nu este motivată.

Strategia sa funcționează în principal pe două registre: pe de o parte, autorul încearcă să aducă discuția pe terenul faptelor, iar, pe de alta, să minimalizeze semnificația faptelor pe care se bazează argumentația lui Sturdza. Un al treilea registru, retoric, al limbajului, este abil disimulat între un ton reflexiv, distant, și accente pamfletare, cu intenția de a submina autoritatea, respectiv, credibilitatea autorului. În chestiunile religioase, Sturdza este acuzat că nu înțelege natura protestantismului și că judecă atitudinile religioase ale germanilor dintr-o perspectivă reduționist-ortodoxă, ca și cum ar vrea ca germanii să devină

⁷² *Oppositions-Blatt oder Weimarische Zeitung*, vol. 9, Januar-März, 1819, nr. 1(1 Januar)-7(8 Januar).

⁷³ *Examen critique du Memoire sur l'etat actuel de l'Allemagne: traduit du journal intitule Oppositionsblatt*, Jena, chez August Schmid, 1819, 88 p.

ortodocși. Reamintește natura protestantismului, care nu admite nici ierarhia, nici puterea ierarhică. Pune atacul lui Sturdza pe același plan cu acela al lui Napoleon. Universitățile germane, aceste „auguste și vechi instituții ale poporului german”, au fost centre de opoziție contra lui Napoleon, iar membrii acesteia, luptători devotați. De asemenea, se arată că universitățile germane se apropie cel mai mult de idealul de instituție consacrată științelor și că reprezintă „spiritul primordial al poporului german”. Acestea cultivă civilizația, umanitatea, spiritul în general. A le pune în discuție înseamnă să ataci tot ce poporul german are mai sacru și prețios. Contrar celor spuse de Sturdza, universitățile germane sunt instituții de formare a elitelor, unde se cultivă refuzul „permisivității și libertinajului”.

Dintre cele șapte aspecte evidențiate de Sturdza ca fiind problematice, doar două privesc direct lumea universitară, restul sunt religioase sau sociale: este atunci religia victima universității, se întrebă autorul anonim? Relaționările cauzale sunt principalul punct nevralgic al demersului consilierului rus. Legătura dintre fapte disparate pe care o face Sturdza este forțată, fără obiect, constată recenzentul german. Suprasemnificarea unora dintre acestea, văzute se simptome ale unei catastrofe (revoluții) anunțate este lipsită de rigoare. Ce s-a întâmplat la Wartburg apoi la Göttingen nu reprezintă decât fapte fără legătură între ele și expresia unei tinerimi prea efervescente. Dar cât este de grav acest fapt? La Wartburg, în fond, nu au participat decât 400 de studenți; faptul că actele lor au fost supradimensionate i-au făcut pe studenți să-și supraestimeze forțele; din acest punct de vedere, *Memoriul* este mai provocator decât manifestația în sine.

De aceea, lipsit de cunoștințe suficiente și experiență directă, ca și de rigoare logică, Sturdza s-a angajat într-o misiune care l-a depășit. Prin urmare, remediile pe care le propune nu pot fi eficace, mai ales că vorbește de rele imaginare și de cauze eronate. Aspectul cel mai impor-

tant aici este refutarea tezei potrivit căreia pentru a salva Germania este necesară reforma educației. Pe acest plan, eroarea lui Sturdza, crede autorul, a fost aceea de a considera universitatea germană o instituție de educație, ceea ce universitățile germane n-au fost niciodată și nici n-ar trebui să fie vreodată. fondate pe spirit, consacrate științelor, erudiției, universitățile trebuie să formeze spiritul, nu să se ocupe de ceea ce se înțelege prin educație, respectiv, călăuzire, intervenție din afară asupra unei minți. Studenții nu trebuie educați, respectiv, călăuziți, supravegheați, supuși prin urmare unei voințe străine. Tinerii între 18 și 24 de ani nu pot fi tutelați, conduși de cineva din afară, pentru că ei pot face distincție între bine și rău, posedă deci rațiunea; la universitate, ei sunt provocați, stimulați intelectual, adică tot ce se înțelege prin libertatea academică. Apoi, în ce privește puterea universității, pe care Sturdza o supradimensionase până la a o transforma într-un stăpân al prezentului și al viitorului statelor germane, autorul crede că dacă ar fi astfel, faptul este prezentat ca și cum ar fi o conspirație sau un fapt misterios; or, nu există nimic mai public decât instrucțiunea care se face la universitate.

În ce privește propunerile sale de ameliorare a stării universităților, autorul le respinge de o manieră diferită. Astfel, în chestiunea privilegiului libertății academice, crede că anularea sa este justă în măsura în care vor fi anulate toate privilegiile altor caste și indivizi. Cererea de eliminare a jurisdicției universitare este examinată pe larg. Mai întâi, observă el, activitatea de poliție este împărțită cu aceea a autorităților municipale, pentru că astfel este mai eficientă; faptul că există această dualitate nu înseamnă că studenții ar beneficia de impunitate ca simpli cetățeni, ci doar că este mai adaptată specificului vieții universitare, statutului tranzitoriu al studentului. Firește, faptul nu presupune că în mediul studențesc nu se petrec lucruri indecente, excese, grosolănii, care merită a fi pedepsite, dar soluția pedepsirii lor pe calea justiției normale nu ar duce nicăieri. Un exemplu este proiectul lui

Napoleon de militarizare a unor școli, care nu a oprit aceste fenomene; de altfel, aceste manifestări se observă și la Eaton: sunt specifice vârstei și sunt judecate ca atare. Pe de altă parte, se observă totuși o dezvoltare a unor virtuți demne de stimă, ca și o reducere a viciilor cunoscute în mediul studentesc.

Cât privește asociațiile numite *Burschenschaft*, mai ales cea din Jena, rolul acestora este în fapt de a-i uni pe studenți, de a-i ajuta să se perfecționeze. Politizarea studenților, mai ales a celor de la Jena, acuzată de Sturdza, este minimalizată. Nu este vorba decât de câteva sute de studenți din aproape opt mii în total, la cele nouăsprezece universități germane. Ei sunt oricum separați pe tot teritoriul Germaniei și componența lor se schimbă în fiecare semestru, când cel puțin 700 dintre ei pleacă din universitate și alții vin în locul lor.

Cu privire la propunerea lui Sturdza de a se concepe programe obligatorii pentru cursuri, autorul adoptă altă strategie: observă că aceasta există deja în Austria, dar că ar fi mai bine să se inventeze niște mașini care să predea în locul profesorilor; în acest caz nu vor mai exista decât capete de lemn și nici un fel de vociferări, ca la Wartburg. În fine, în ce privește propunerea legată de practica recrutării profesorilor, el observă gelozia lui Sturdza față de profesori, apoi că acesta nu cunoaște prea bine realitatea: în doar puține universități germane profesorii au o autonomie completă în recrutarea membrilor comunității. În general, corpul profesorilor propune, dar guvernele decid, uneori peste capul profesorilor.

Nu cunoaștem autorul acestui demers. Ar putea fi publicistul Friedrich Ludwig Lindner, care redacta în 1818 împreună cu Ludwig Wielland *Oppositions-Blatt*⁷⁴. Cunoscut în epocă prin ideile sale, Lindner participase la congresul de la Aachen, dar nu mai era în redacție în

⁷⁴ Helga Brandes, *Die Zeitschriften des Jungen Deutschland: Eine Untersuchung zur literarisch-publizistischen Öffentlichkeit im 19. Jahrhundert*, Springer Verlag, 1991, p. 112; cf. și Kurt Koszyk, *Deutsche Presse im 19. Jahrhundert*, Berlin, Colloquium Verlag, 1966, p. 45 sqq.

decembrie 1818⁷⁵. De asemenea, autorul ar putea fi profesorul de la Jena, Lorenz Oken, care avea o mai mare intimitate a problematicii universitare și care se exprimase și el deschis împotriva pamfletului în publicația sa *Isis*. Ambii fiind apropiați ai editorului Friedrich Justin Bertuch, este posibil ca lucrarea să fie rezultatul cooperării dintre cei doi. Fapt este că „autorul” nu numai că are o cunoaștere excelentă a lumii universitare germane, dar stăpânește impecabil regulile retoricii publicistice.

Aproape simultan cu autorul seriei de articole din *Oppositions-Blatt*, își publica și profesorul de filosofie de la Universitatea din Leipzig, Wilhelm Traugott Krug⁷⁶, replica sa, mai întâi se pare în revista *Hermes*⁷⁷, apoi într-un volum⁷⁸, urmată de asemenea de o versiune franceză⁷⁹. La

⁷⁵ Este cunoscut faptul că Friedrich Lindner a fost implicat, alături de redactorul revistei *Nemesis*, Heinrich Luden, în celebrul scandal legat de numele lui A. v. Kotzebue; identificat de Lindner ca fiind agent al Rusiei și sursa lui Sturdza, acesta va fi supus oprobriului public și asasinat în martie 1919; apropiat de Prusia, al cărei agent este bănuțit a fi fost în această perioadă, dar, de asemenea, liberal și susținător al Revoluției Franceze, Lindner va migra în decembrie 1818 în redacția publicației *Europaischen Anallen*, care apărea la Stuttgart, la editura lui J. v. Cotta; cf. asupra lui și notița lui Konrad Feilchenfeldt, *Lindner, Friedrich Ludwig*, în *Neue Deutsche Biographie*, 14 (1985), p. 610 sq. <http://www.deutsche-biographie.de/pnd117026379.html> (accesat la 3 iunie 2016).

⁷⁶ Wilhelm Traugott Krug, 1827-1840, profesor de filosofie, rector și decan la Universitatea din Leipzig, un respectat și prolific autor, implicat public de pe poziții liberale, succesor al lui Kant la Universitatea din Königsberg; polemica lui Krug cu Sturdza, fie și oarecum indirectă este ușor ironică; la fel ca Sturdza, Krug a scris și el o carte anticatolică precum și câteva lucrări în favoarea Greciei, în anii 1820, mai ales, *Griechenlands Wiedergeburt: ein Programm zum Auferstehungsfeste*, Leipzig, Brockhaus, 1821; cf. Carl von Prantl, „Krug, Wilhelm Traugott”, *Allgemeine Deutsche Biographie*, herausgegeben von der Historischen Kommission bei der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, Band 17 (1883), p. 220-222; Holz, Friedbert, „Krug, Wilhelm Traugott”, *Neue Deutsche Biographie* 13 (1982), p. 114 sq., <http://www.deutsche-biographie.de/pnd11884704X.html> (accesat la 19 iunie 2014); a fost cunoscut și la noi în epocă; prima traducere din opera sa datează din 1847 (*Manual de filosofie și de literatură filosofică*, de W. Traug. Krug. Tradusă după a treia ediție de A. Treb. Laurianu, Profesorul de Filosofie, în trei Tomuri. Tom. I., București, Tip. Collegiului Național, 1847).

⁷⁷ *Stourdzas Denkschrift über Deutschland gewürdigt von Krug*, în *Hermes*, 2, 1819.

⁷⁸ W.T. Krug, *Auch eine Darstellung ueber den Zustand von Deutschland, oder Würdigung der Denkschrift des Herrn von Stourdza in juridischer, moralischer, politischer und religiöser Hinsicht*, Leipzig, Brockhaus, 1819.

fel ca autorul replicii din *Oppositions-Blatt*, și Krug observă „senzația” pe care a produs-o memoriul. În ciuda numărului mare de articole pe acest subiect, nici unul dintre ele nu este complet și satisfăcător. În plus, toate sunt anonime, ceea ce l-ar fi putut face pe Sturdza să creadă că nu există o conștiință netă, clară în această problematică sau se tem de el. De aceea, autorul declară că nu se teme nici de Sturdza, nici de altcineva în afară de Dumnezeu și, chiar dacă articolul se vrea a fi o recenzie, Krug își declară deschis atitudinea de plecare ca fiind una de luptă contra lui Sturdza.

Succesul cărții este uimitor, dar se explică prin natura demersului; oricine strigă „Foc!” în piața publică va avea un succes mai mare decât cel care o face de la o catedră, observă profesorul Krug. Tonul aspru al *Memoriului* a atras de asemenea atenția. Textul este un libel difamator. Cu mai multă reflexie, Sturdza ar fi putut să vadă că intervenția sa este cel puțin exagerată, chiar o imprudență, ținând cont că se afla la o întrunire unde erau și mulți germani. Disprețul este cea mai bună armă față de un asemenea scriitor, crede Krug. I se pare totuși de mirare ca un străin să poată vorbi astfel nepedepsit în fața unor germani. Krug este aici la limita instigării la linșaj. „Domnul Sturdza este un străin, originar din Valahia”. Pentru un om de onoare, a scrie despre un popor străin trebuie să se facă în cea mai deplină circumspecție. Îl pune în contraponderă cu lucrarea similară a lui Villers, care găsisse cu numai câțiva ani mai înainte multe lucruri bune la germani; unde au dispărut acestea? Mai mult, întrucât vine din partea unui consilier de stat, Krug găsește textul „impolitic”, căci ar putea sugera că există o voință anexionistă din partea Rusiei, ceea ce Krug refuză să creadă, pentru că stimează poporul rus și pe împăratul său. Dar în acest caz,

⁷⁹ *État actuel de l'Allemagne: ou examen et réponse au Mémoire de M. de Stourdza*, Leipzig, Brockhaus, 1819.

prin aceste opinii „nereflectate”, Sturdza comite un act contrar interesului de stat al Rusiei.

Tentația de a-l decupla pe Sturdza de atitudinea țarului este o tactică uzuală. De asemenea, Krug pune și el în discuție practica asamblării unor fapte disparate. Faptele descrise de Sturdza ar ține de categorii diferite (tulburări religioase, certuri studențești, tulburări civile, emigrații), iar unele, cele religioase mai ales, nu au nici legătură cu politica: sunt generate de război, foamete, sărăcie și țin de fanatismul religios.

Nici manifestările studenților nu ar proba nimic: exprimă vârsta acestor tineri, aici ca și aiurea; acestea se pot observa de altfel chiar și în regimurile cu disciplină mai severă, de tip militar sau monastic (din nou se face referință la Eaton, un semn că autorii celor două replici provin din același orizont referențial), și nicăieri n-au provocat subversiunea statului, căci este specificul naturii studențești de a fi în stare de tumult, și numai nepriceperea unora, care au trimis husarzii, a transformat episodul într-un eveniment. La fel și în ce privește rolul asociațiilor de tip *Burschenschaft*: peste tot, acestea au încercat să unifice lumea studențească și să înlăture vechile asociații studențești, care o fragmentau. Dar, cum ar putea o mână de studenți să bulverseze ordinea Sfintei Alianțe? În plus, oricum, revoluția este imposibilă în Germania pentru că aceasta este divizată, conchide Krug, folosind cu sens inversat chiar unul din argumentele consilierului rus.

În ce privește faptul că Sturdza vedea educația drept pericolul cel mai însemnat, aceasta îi provoacă un râs imens. Educația acționează asupra generației viitoare, deci nu asupra generației prezente. Iar reformarea educației nu se face la simpla voință a cuiva, întrucât educația nu este ca o mănușă, pe care s-o schimbi zilnic. Totuși, dacă educația germană este atât de periculoasă, cum se face că universitățile rusești sunt organizate după modelul celor germane, că profesori formați în Germania predau acolo, de asemenea, că mulți ruși și greci studiază la

universității din Germania, în fine, că într-o școală din Grecia un profesor a realizat un manual folosind cărțile sale, de altfel, fără a indica sursa. În Grecia se predau științele și filosofia Germaniei, acolo unde altădată Thales predă filosofia și matematica. Prin urmare, nu-i rămâne lui Sturdza decât să fondeze în Germania o pepinieră de institutori pentru germani ca și pentru câteva mii de tineri valahi unde aceștia să fie dresați așa cum vrea Sturdza; acești noi adepți îi vor dresa la rândul lor pe tinerii germani și astfel se va naște viitorul radios.

În legătură cu descrierea pe care Sturdza o face universităților germane („utopia lui Sturdza”⁸⁰), autorul se întreabă dacă ar trebui să i se acorde atât de multă atenție. Nu este printre cei care să susțină că universitatea germană nu are nevoie de reforme, însă propunerile lui Sturdza nu ar reforma nimic. Dimpotrivă, acestea ar ruina sau chiar distruge universitatea. În unele cazuri, propunerile sale sunt lipsite de simț practic sau probe ale unei mari ignoranțe, în altele, precum aceea care privește modul de recrutare a profesorilor, acestea se bazează pe false supoziții.

Spre deosebire de replica din *Oppositions-Blatt*, intervenția lui Krug este mult mai apăsător culturalistă: reprezintă perspectiva unei națiuni ultragiutate, poate chiar asediate, strigătul unei Germanii superioare cultural rușilor, grecilor sau valahilor (identitățile proiectate asupra autorului) în fața amenințării barbare. Din acest punct de vedere, lucrarea profesorului de la Leipzig este mai întâi un răspuns la o formă de agresiune. De aici, violența și încărcătura polemică a textului, forma sa mai puțin structurată, prolixă chiar (are cu 11 pagini mai mult decât textul recenzat), lipsa de claritate și vigoare stilistică. De asemenea, în centrul discuției este aici Germania, nu universitatea, căreia i se acordă abia câteva pasaje spre final. Este drept că problematicile respective (universitatea și națiunea) nu sunt tratate separat: universitatea este

⁸⁰ *Ibidem*, p. 55.

văzută și aici ca un patrimoniu național. Dar spre deosebire de intervenția din *Oppositions-Blatt*, pentru care universitatea reprezintă Germania, la Krug, problematica universitară nu epuizează problematica privitoare la Germania.

De altfel, atunci când Krug reia discuția câteva luni mai târziu în seria de articole din revista *Hermes*, perspectiva sa este identică. Deși nu mai are în centrul interesului său *Memoriul* lui Sturdza și în ciuda titlului, universității i se acordă de asemenea un spațiu relativ mic: și aici autorul pare preocupat mai mult de *Germania* decât de universitate⁸¹.

Dincolo de unele diferențe, mai ales stilistice, observăm totuși similitudini semnificative între cele două intervenții, inclusiv faptul că ambele au fost traduse în franceză, ceea ce poate arăta cel puțin un demers concertat. Structura argumentarului este cvasi-identică, îndeobște utilizarea argumentelor privind rolul național al universităților și superioritatea civilizației germane, combinația universalism-patriotism, strategia miminalizării puterii universității etc. Faptul se poate explica mai întâi prin aceea că autorii aparțineau aceleiași culturi politice și probabil frecventau aceleași cercuri intelectuale, în mijlocul cărora se afla editura lui Bertuch, la Weimar, Brockhaus, la Jena și Leipzig, profesorii Krug, de la Universitatea din Leipzig, și Oken, de la Universitatea din Jena, jurnalistul și scriitorul Lindner, publicațiile *Oppositions-Blatt* din Weimar și *Hermes* din Jena: este vorba de o cultură structurată în

⁸¹ Wilhelm Traugott Krug, *Ueber deutsches Universitätswesen, mit Rücksicht auf Kotzebue's literarisches Wochenblatt und gewaltsamen Tod*: aus dem 3. Stücke des Hermes abgedruckt, Leipzig, Brockhaus, April 1819, 93 p.; interesante aici sunt notele asupra jurisdicției academice și a autonomiei universitare (aluzie la observația lui Sturdza cu privire la caracterul gotic, anacronic al acestei autonomii). Astfel, Krug compară autonomia universitară cu statutul unei garnizoane militare; la fel cum o garnizoană se supune jurisdicției militare și nu legislației și autorităților municipale, universitățile se supun propriilor reguli. Argumentul este că prin aceasta, tânărul studios, aflat într-o fază de tranziție a vieții sale, între autoritatea casei părintești și autoritatea legilor sociale, este mai bine protejat. Într-o altă formă, argumentul respectiv este utilizat și de către autorul sau autorii articolului din *Oppositions-Blatt*. Cf. *ibidem*, p. 76 sqq.

siajul Revoluției Franceze, a insurgenței anti-napoleoniene, a tendințelor liberale și naționale specifice prepașoptismului german.

De altfel, critica *Memoriului* se păstrează și în anii care vin în aceleași cadre, liberal-naționale. Autorul nu cunoaște „adevărata natură și caracterul nostru”, atacul asupra „universităților noastre” este văzut ca un atac anti-german, întrucât „universitățile noastre [...] sunt totuși, în ciuda câtorva defecte, cel mai mare patrimoniu național pe care îl avem”⁸². De fapt, cu timpul, pare că din atacul contra universității rămâne mai ales un atac anti-german, ignorant, într-un „limbaj mistico-religios, înțesat de citate biblice prost înțelese, de idei surprinzătoare dar alambicate, fără vreo logică, fără o argumentație bazată pe fapte reale, având ca unic scop atragerea cititorului avid de spectacol”⁸³. Această imagine se va reproduce apoi în toate marile dicționare ale secolului⁸⁴.

Finalitatea acestor intervenții a fost mai ales defensivă, respectiv, protejarea universității, dar miza naționalistă și politică nu pare să fi fost străină. În mod evident, aceste replici, alături de altele, mai puțin articulate, au întreținut o atmosferă de rebeliune și de mefiență față de Rusia și poate Austria, protectoarea Confederației Germanice. Acest fapt este vizibil printre altele atât în reacția presei politice, cât mai ales în reacția studențimii și a opiniei publice la adresa trimișilor Rusiei, inclusiv a lui Sturdza și a familiei sale⁸⁵. Faptul cel mai notoriu și care a fost asociat adesea cu reacția studentescă, poate nu tocmai riguros, este

⁸² *Berlinsche Nachrichten von Staats- und gelehrten Sachen*, 19 dec. 1819; *apud* Stella Ghervas, *Reinventarea tradiției*, ed. cit., p. 212.

⁸³ *Ibidem*, p. 212 sq.

⁸⁴ De exemplu, teza este preluată via Brockhaus în *Marele dicționar Larousse*, apărut în 1874, care vorbește de „un pamflet scris cu lejeritate și într-un limbaj mistic asociat cu citate din Biblie, lipsit de orice logică și de argumente”; Pierre Larousse, *Grand dictionnaire universel du XIXe siècle*, Paris, 1874, vol. XIV, partea II-a, p. 1120.

⁸⁵ Sturdza, care se stabilise cu noua lui soție, de origine germană, la Dresda, se vede obligat să fugă din țară, în mare grabă și incognito, la fel sora sa, care se afla la Weimar; Stella Ghervas, *Reinventarea tradiției*, ed. cit., p. 90.

asasinarea lui Kotzebue⁸⁶, cel acuzat că ar fi fost implicat în documentarea și conceperea *Memoriului*.

În fapt, nu este obligatoriu ca asasinatul să fi fost provocat de *Memoriu* sau de reacțiile intelectuale față de acesta. Imaginea lui Kotzebue de agent rus, dar mai ales aceea de conservator, era mai veche în Germania⁸⁷. Nu întâmplător, de altfel, cărțile lui fuseseră arse la Wartburgfest, alături de ale altora, precum profesorul Theodor Schmalz⁸⁸. Asasinatul părea să-i dea dreptate însă lui Sturdza cu privire la pericolul asociațiilor studențești și i-ar fi oferit un pretext lui Metternich pentru a lua mai multe măsuri restrictive contra universității și a lumii studențești, ceea ce Sturdza însuși va numi, într-o notă intimă, „reforma binevenită a universităților”⁸⁹: este vorba mai ales de măsurile cunoscute sub numele de „decretele de la Karlsbad” (*Karlsbader Beschlüsse*).

Trebuie spus că deja Congresul de la Aachen ceruse Confederației Germane să ia măsuri contra „demagogilor”, dar abia peste aproape un an, la cererea lui Metternich, avea loc Adunarea statelor membre ale Confederației Germanice (*Bundesversammlung*), între 6 și 31 august 1819, care decide o serie de măsuri în acest sens. În fapt, la Karlsbad s-au discutat mai ales probleme constituționale și generale. În chestiunea universitară, propunerile lui Metternich sunt pare-se atenuate de reprezentanții

⁸⁶ August v. Kotzebue este înjunghiat pe 23 martie 1819 la Mannheim de un student la teologie. C.S. Williamson, *What Killed August von Kotzebue? The Temptations of Virtue and the Political Theology of German Nationalism, 1789-1819*, în *The Journal of Modern History*, Vol. 72(4), 2000, p. 936 sqq.

⁸⁷ În decembrie 1817, în publicația liberală *Nemesis* apărea un comentariu semnat de profesorul de istorie de la Jena, Heinrich Luden, asupra unui raport secret al lui Kotzebue către țară, în care acesta critica universitățile germane ca și atmosfera de rebeliune din Germania. Cf. Dietrich von Engelhardt: *Lorenz Oken und das Wartburgfest 1817 mit einem Abdruck des konfiszierten Heftes 195 der Isis*, în *NTM Zeitschrift für Geschichte der Wissenschaften, Technik und Medizin*. Bd. 11, N. 1, 2003, p. 1-12 (DOI:10.1007/BF02908582). (accesat la 7 mai 2014).

⁸⁸ Cf. Dietrich von Engelhardt, *Lorenz Oken und das Wartburgfest 1817 mit einem Abdruck des konfiszierten Heftes 195 der Isis*, în loc. cit. (accesat la 8 mai 2014).

⁸⁹ Stella Ghervas, *Reinventarea tradiției*, ed. cit., p. 215.

statelor componente, astfel că deciziile în sine sunt departe de a fi atât de restrictive cum s-a spus.

Dintre cele zece „decizii” din 20 septembrie 1819 (datarea este post-factum!), doar primele patru privesc universitatea (*Universitätsgesetz*). Prevederile sale sunt mai degrabă vagi: 1. Era numit un reprezentant al guvernului fiecărui stat pe lângă fiecare universitate, cu puteri extinse și clare, care trebuia să-și aibă reședința în orașul în care era situată universitatea; acest funcționar trebuia să supravegheze stricta aplicare a legilor și regulamentelor existente, să observe spiritul în care profesorii își țin prelegerile și cursurile obișnuite și, fără a se amesteca direct în conținutul acestora ori în metodele de predare, să ofere o direcție instrucției din universități, anticipând atitudinile studenților; de asemenea, acesta trebuia să se preocupe de tot ceea ce ar putea promova moralitatea, ordinea și respectul pentru proprietate printre studenți. 2. Statele membre ale Confederației se angajau reciproc să-i înlăture din universități pe profesorii care ar devia de la datoria lor, ar abuza de influența lor legitimă asupra tinerilor, ar propaga idei ostile ordinii publice sau subversive la adresa guvernului; de asemenea, nici un profesor dat afară de la o universitate nu mai putea fi primit în altă universitate. 3. Legile contra societăților secrete și neautorizate trebuiau să fie aplicate strict, mai cu seamă cu privire la *Allgemeine Burschenschaft*, iar orice membru al acestora să fie exclus de la orice slujbă publică. 4. Interdicția ca un student exclus de la o universitate să fie primit la o altă universitate.

Alături de acestea se mai prevedea înființarea unei comisii confederale de investigații cu sediul la Mainz, cu rolul de a combate acțiunile demagogice, revoluționare, subversive (*Mainzer Zentraluntersuchungskommission*)⁹⁰. Observăm însă că, spre deosebire de măsurile contra

⁹⁰ Documentele originale (*Provisorischer Bundesbeschluss über die in Ansehung der Universitäten zu ergreifenden Maßregeln, Karlsbader Beschlüsse – Universitätsgesetz vom 20.*

libertății presei și ale tiparului, nu erau luate măsuri directe nici contra universităților, nici a fraternităților studențești, în sensul dizolvării lor, așa cum se susține uneori, nici a libertăților academice. Prevederile vor fi abrogate abia după Revoluția din martie 1848, pe 2 apr. 1848, de către Bundestag, dar rolul lor represiv trebuie analizat de la caz la caz⁹¹.

În loc de concluzii: ideea de universitate în epoca Sfintei Alianțe

De o manieră ironică, *Memoire sur l'état actuel de l'Allemagne* și-a depășit mult intențiile de plecare. N-a stat deloc în intenția autorului ori a comanditarului lucrării să provoace un scandal public, cu nota sa antirusă puternică, pentru a nu mai vorbi de violența asociată, nici să provoace o dezbatere despre Germania ori, cu atât mai puțin, despre universitate și statutul său în societatea modernă. Din acest punct de vedere, pamfletul lui Sturdza reprezintă mai mult decât o curiozitate de arheologie culturală. Mai întâi, acesta poate fi văzut ca o încercare a Rusiei de a se manifesta ca o putere culturală, în sensul că încerca să-și exporte modelul său cultural. Faptul că Rusia face din problematica universitară un subiect-cheie al perspectivei sale asupra Germaniei post-napoleoniene și nu doar se explică atât ca o formă de neînțelegere culturală (mai cu seamă în cazul lui Sturdza), cât mai ales ca o tentativă de a-și impune de o manieră sau alta propria viziune despre lume, conservator-autoritară, aceasta însăși o expresie a reconfigurării ideologiei imperiale rusești. Din acest punct de vedere, *Memoriul* este probabil

September 1819) pot fi găsite la adresa: <http://www.heinrich-heine-denkmal.de/dokumente/karlsbad1.shtml>; vezi, de asemenea, totalitatea deciziilor luate la Karlsbad la: M. de Martens, *Nouveau recueil général des traités, conventions et autres transactions remarquables... rédigé sur des copies authentiques... continuation du grand recueil de...*, t. 4, Göttingen, Librairie Dietrich, 1846, p. 8-166.

⁹¹ Cf. o analiză pe acest subiect: Manfred Brümmer, *Staat kontra Universität. Die Universität Halle-Wittenberg und die Karlsbader Beschlüsse 1819-1848*, Weimar, Böhlau, 1991; Konrad H. Jarausch, *op. cit.*, p. 86.

printre cele mai puternice manifeste prin care Rusia își afirmă nu doar diferența, ci chiar o formă de superioritate culturală în raport cu Occidentul, văzut ca un bloc cultural. Prin urmare, universitatea se găsește inevitabil aproape implicată într-o formă de critică culturală.

În al doilea rând, prin reacțiile provocate, directe sau indirecte, fericite sau nedorite, *Memoriul* proiectează de o manieră fără precedent universitatea și lumea studențească în centrul atenției publice. Teza principală a studiului de față este că, în această discuție, se înfruntă nu atât două concepții asupra universității, cât două concepții asupra statului ori, mai bine spus, a relației dintre stat și universitate.

Putem spune astfel că scandalul generat de *Memoriul asupra stării actuale a Germaniei* a scos în evidență cel puțin patru aspecte:

Irumperea problematicii universității ca problematică de ordin politic de prim plan.

Importanța ideilor și demersurilor intelectuale în raporturile politice internaționale, după cum o arată mai ales încercarea Rusiei de a se reconfigura ca putere intelectuală, după momentul victoriei asupra lui Napoleon, care o proiectase în poziția de principală putere militară continentală;

Rolul pe care începe să-l joace lumea studențească în societate, în contextul fuziunii dintre liberalismul timpuriu și idealurile de emancipare națională;

Dezvoltarea, deși în plan secundar, a unei reflecții asupra universității și a rolului său public, complementar celei începute deja cu Humboldt, mai cu seamă cu privire la rolul politic al universității și relația dintre universitate și națiunea germană.

Se înțelege că demersul lui Sturdza trebuie plasat într-o înlănțuire cauzală mai complexă, în care *Memoriul* este deopotrivă ecou, mediator și agent. Să nu uităm că, numai cu doi ani mai înainte, o dezbatere oarecum similară, generată de pamfletul unui profesor german,

Theodor Schmalz, la adresa unor organizații studențești, fusese stopată doar prin intervenția regelui⁹². De altfel, o parte dintre combatanții de atunci pot fi regăsiți și în noul scandal, iar cărțile lui Schmalz vor fi arse cu prilejul primului Wartburgfest, din 1817, fapt care va constitui o parte a probatoriului contra universităților germane din rechizitoriul lui Sturdza.

După cum am văzut, intervențiile care pot fi integrate acestui dosar sunt diferite ca natură, variază de la descriptiv la critic și până la represiv. În raport cu acestea, putem recunoaște trei tipuri mari: descriptiv-critice (Sturdza), defensive (contradictorii lui Sturdza) și funciarmente prescriptive, dacă ne referim la măsurile luate împotriva universităților germane în epocă, îndeosebi cele cuprinse în ceea ce s-a numit „deciziile sau decretele de la Karlsbad”. Esențial în această discuție este însă de observat faptul că intervențiile din acest dosar nu au necesarmente un caracter proiectiv: nu imaginează o universitate dezirabilă, un proiect de universitate ideală sau măcar o universitate suportabilă; scopul lor este mai curând acela de a sonda, din direcții și cu obiective diferite, limitele libertăților academice.

⁹² Este vorba de Theodor von Schmalz (1760-1831), profesor de drept, decan și rector (primul, de fapt) al Universității din Berlin, care a publicat mai multe lucrări pe acest subiect (*Über politische Vereine*, Berlin, 1815; *Über des Herrn B. G. Niebuhrs Schrift wider die meinige, politische Vereine betreffend*, Berlin, 1816; *Letztes Wort über politische Vereine*, Berlin, 1816). Reacțiile la adresa acestora au fost deosebit de aspre, din partea unor profesori și publiciști precum: Barthold Georg Niebuhr, Friedrich Schleiermacher, Wilhelm Traugott Krug, Friedrich Christoph Förster și Ludwig Wieland. Disputa a luat în cele din urmă asemenea proporții încât a trebuit să fie interzise printr-un decretul regal în ianuarie 1816. Cf. Barthold Georg Niebuhr, *Über geheime Verbindungen im preußischen Staate und deren Denunciation*, Berlin, 1815; Friedrich Rühs, *Das Märchen von den Verschwörungen*, Berlin, 1815; Fr. Schleiermacher, *An den Herrn Geheimrath Schmalz. auch eine Rezension*, Berlin, 1816. Informații de context se pot găsi la: Hans-Christoph Kraus, „Schmalz, Theodor”, *Neue Deutsche Biographie*, Bd. 23, Berlin, 2007, p. 120 sq.; Thomas Jaeger, *Kampf der Flugschriften. Theodor Schmalz und die Debatte um die Gründung der Berliner Universität*, în *Forschungsstelle für Vergleichende Universitätsgeschichte gemeinsam mit dem Förderverein zur Erforschung der Geschichte der Viadrina – Jahresbericht*, 6 (2011), p. 66-85.

Acuzând universitățile germane de a fi anacronice, Sturdza ar dori să submineze argumentul vechimii pe care se baza statutul acestora. În fapt, ținta lui este tocmai acest statut care le asigura autonomia, corporatismul desuet („corporații fără obiect, care formează un stat în stat”), dar mai ales influența lor socială, pe care diplomatul rus o acuză înainte de toate și care se manifestă atât asupra tinerimii germane, cât și asupra spiritului public. Cele două se confundă de fapt: universitățile sunt un receptacol al ideilor și practicilor toxice: „sunt animate de spirit de turmă”, de „un sentiment ereditar care nu face decât să rățăcească tineretul, să denatureze spiritul public”, un „repertoriu al tuturor erorilor secolului”, „reproduc și perpetuează toate falsele teorii, toate doctrinele mincinoase”, cultivă „rebeliunea sufletului și corupția inimii”. Toate acestea n-ar fi însă poate atât de grave dacă universitățile germane n-ar avea o atât de semnificativă influență asupra națiunii, dar mai ales dacă n-ar fi extrase oricărui control politic.

Propunerile lui Alexandru S. Sturdza sunt paradoxale. Astfel, „pentru epurarea spiritului atâtor universități răzlețe de pe teritoriul Germaniei” el propune suprimarea privilegiilor academice, înlocuirea poliției academice cu poliția municipală, fixarea unei programe de curs care să nu poate fi redusă, nici extinsă, apoi crearea unui „Institut național germanic într-un oraș liber”; acesta ar trebui să joace rolul unei academii, grupând „capete mai degrabă lipsite de ocupație decât imorale”, care să se ocupe cu normarea limbii și orientarea studiilor („să determine progresul în domeniul științelor și artelor”).

Pentru Sturdza, universitățile ar trebui să pregătească mai ales cadre, să fie deci instituții de formare profesională. În al doilea rând, universitatea ar trebui să formeze supuși și nu cetățeni, chiar dacă distincția nu era operabilă stricto sensu în epocă, în speță, funcționari, indivizi care să facă proba respectului ierarhiei, tradiției și ordinii instituite. Profesorii ar trebui deci să fie servanții acestui proiect: din acest

punct de vedere, libertățile lor (în ce privește conținutul predării, alegerea congenerilor) nu sunt motivate. De altfel, într-o notă el precizează că religia este știința științelor și că adevărul nu poate fi aflat decât prin supunere față de religie și față de autoritățile ierarhice. Ideea sa centrală este că universitățile sunt parte a unui sistem educativ integrat, nu forme autonome de activitate educativă, socială, intelectuală. Educația apare, în cel mai pur sens conservator, ca un demers de formare a omului (mai ales a unor abilități profesionale și deprinderi sociale), nu de transformare a sa, de emancipare: aceasta o poate face numai Dumnezeu.

Vedem de aici că propunerile sale sunt doar aparent contradictorii, un fals amestec de influențe napoleoniene și humboldtiene (mai ales prin sugestia de a se reforma universitățile germane urmându-se principiile universității din Bonn, fondată, în acei ani, după model prusian, în speță al universității humboldtiene). Era vorba în fapt mai curând de o proiecție de funcționar imperial, respectiv, de un nou model de sistem universitar, care avea ca finalitate: controlul statului, dizolvarea autonomiei universitare și „pacificarea” lumii academice. De aici, fie și în subsidiar, discuția cu privire la funcțiile universității: ar fi trebuit să fie aceasta o instituție profesională, care să formeze deprinderi, sau una intelectuală, care să formeze spirite cultivate și cetățeni activi? Este evident că răspunsul la această întrebare reprezintă, dincolo de miza politică și culturală a scandalului⁹³, fondul acestei dispute.

Este drept că, pe de o parte, unele dintre aceste libertăți erau mai curând supraliciteți, iar pe de alta, universitățile germane erau oricum în plină transformare a statutului lor. Frățiile studentești (*Burschenschaften*)

⁹³ Christophe Charle, Jacques Verger, *Istoria universităților*, Iași, Editura Institutul European, 2001, p. 16, 157 și passim. De asemenea, se mai poate vedea: Mitchell G. Ash (ed.), *German Universities, Past and Future: Crisis or Renewal? Policies and Institutions*, vol. 1, Providence, 1997; H. Boockmann, *Wissen und Widerstand. Geschichte der deutschen Universität*, Berlin, 1999; Charles E. McClelland, *State, Society, and University in Germany 1700-1914*, Cambridge, 1980; H. Schelsky, *Einsamkeit und Freiheit. Idee und Gestalt der deutschen Universität und ihrer Reform*, Hamburg, 1963.

văzute de Sturdza ca o amenințare (și erau, de fapt, din perspectivă conservatoare!) reprezentau forme noi, care se substituiau oarecum forțat sistemului corporativ studentesc de origine medievală. În același timp, renunțarea completă la libertățile academice, unele de sorginte medievală, altele moderne (datorate Reformei), dintre care unele mai supraviețuiseră pe continent doar în Germania (Confederația Germanică), respectiv, privilegiile academice, autonomia, libertatea studiilor (predării, cercetării) și aceea a recrutării, puneau capăt unei tradiții universitare de sorginte medievală. Faptul a fost discutat însă mai ales prin unghiul amenințării la adresa identității germane: un atentat nu doar la libertățile intelectuale, ci și la specificul german. Din acest punct de vedere, *Memoriul* atinge o problemă sensibilă, într-un context particular: nașterea sentimentelor naționale germane, dar în același timp transformă discuția despre universitate într-un conflict cultural.

Paradoxal, dar poate și din rațiuni tactice, adversarii lui Sturdza oferă o imagine încă și mai săracă a universității, chiar dacă unii dintre combatanți sunt universitari. Această reacție s-a configurat mai ales către o critică de tip cultural, cu scop defensiv, apăsător retoric, care urmărea apărarea Germaniei, ca civilizație, apărarea libertății de expresie și abia apoi apărarea libertății universitare. Discuțiile asupra universității sunt mai ales corective.

Putem reține de exemplu din răspunsul anonim apărut în *Oppositions-Blatt* mai ales refutarea tezei apartenenței universității la un sistem educativ, în sens de structură integrată, după model napoleonian. Sturdza susținuse că, pentru a salva Germania, este necesară reforma educației, implicit a universității. Dar, observă autorul, universitatea germană n-a fost niciodată o instituție de educație și nici n-ar trebui să fie vreodată. Argumentul său este că instrucția universitară se bazează de o manieră mult mai apăsătoare pe capacitatea studenților de a alege, de a face distincții, de a se autodisciplina. Pe libertatea academică, deci.

Ambii critici redimensionează puterea universității, pe care Sturdza o hiperdimensionase fantasmatic.

În același timp, în contextul scandalului observăm două fenomene care se asociază și care vor deveni mult mai puternice în deceniile următoare, deși în forme diferite: politizarea problematicii universitare și apariția universitarilor ca prezențe publice. Politizarea lumii universitare trebuie privită pe două planuri: pe de o parte este vorba de imaginea universității germane în ochii autorităților imperiale ruse și austriece, iar pe de alta, de activizarea unor organizații studențești ca și a unor profesori, care au transformat fie și involuntar apartenența universitară într-o formă de solidaritate și de activism de natură politică. Este o imagine în *clin d'oeil*, în care una pare consecința alteia, într-o logică infernală.

Îndeosebi figura universitarilor care se comportă ca intelectuali publici este un fapt destul de neobișnuit. De la profesorii Oken și Krug (dar, marginal, și alții) până la intelectuali și publiciști cunoscuți (Lindner, Wielland și chiar Goethe) sau diplomați și politicieni, pentru a nu mai vorbi de membrii asociațiilor studențești, cu toții se simt implicați intelectual și emoțional într-o poveste comună. În nici o altă țară europeană a momentului, universitarii nu sunt atât de activi public, iar universitatea un subiect de discuție atât de fierbinte.

Se poate spune astfel că avem în față un actor social nou? Ne amintim că deja, după Renaștere, umanistul îl înlocuise ca prezență publică pe universitarul medieval, chiar dacă unii umaniști au fost ei înșiși universitari. Fapt este că odată cu acest moment universitarii nu mai dețin monopolul producției intelectuale, nici al învățământului înalt și nici al discursului public, mai ales că apar instituții noi precum *Collège de France* sau intelectuali de tip nou, în general, în jurul profesiunilor

intelectuale utilitare (drept, medicină)⁹⁴. Astfel că intelectualii de prim plan nu mai provin acum în totalitate din rândul universitarilor. Dimpotrivă, cum este cazul luminiștilor, francezi, înseosebi, aceștia au o relație tensionată cu universitatea.

Chiar dacă în Germania lucrurile sunt relativ diferite din acest punct de vedere, totuși, din motive mai ales de limbă, respectiv, absența unei piețe intelectuale extinse, prezența universitarilor în spațiul public, ca militanți, este mai puțin semnificativă. Revoluția fusese văzută, de aceea, atât ca o bună ocazie, cât și ca o traumă pentru lumea universitară. Simpatia, fie și moderată, a unor universitari pentru Revoluția Franceză este bine cunoscută. Dar invazia și războaiele napoleoniene schimbaseră aproape peste tot această percepție, îndeosebi pentru că-i redusese universității baza socială. Odată cu Reforma, universitatea devenise o trambulină socială a burgheziei germane. După cum observase și Sturdza critic: orice german voia să-și dea copilul la universitate. Fapt este că ideea de *Bildung* (de formare intelectuală) devine o componentă a ethosului german⁹⁵. Apariția în secolul XVIII a unui grup social autonom format din intelectuali (*Bildungsburgertum*) arată că diplomele joacă un rol de sursă de clasificare socială. Aceasta nu putea fi privită decât ca problematică de către o anume tradiție aristocratică, pe care Sturdza o exprima în *Memoriul* său. Faptul că îi oferă acesteia prilejul de a se configura public este poate detaliul cel mai ironic al acestei afaceri.

⁹⁴ Cf. J. Le Goff, „Universitățile și Puterile publice în Evul Mediu și Renaștere”, în *Pentru un alt ev mediu...*, ed. cit., p. 292-313.

⁹⁵ Se pot vedea de exemplu aici considerațiile aparținând unui francez din epocă: Charles de Villers (*Coup d'œil sur les universités et le mode d'instruction publique de l'Allemagne protestante, en particulier du royaume de Westphalie*, Cassel, 1808).

*Diplomatie et fracture culturelle: Alexandre S. Stourdza,
critique de l'universités allemandes*

~ Résumé ~

Mots-clés: *Alexandre S. Stourdza, universités allemandes, Confédération Allemande, Congrès de l'Aix-la-Chapelle, Burschenschaft*

Parmi les démarches diplomatiques de la conférence de Sainte Alliance de l'Aix-la-Chapelle (1818), un opuscule sur les universités allemandes signé par un jeune secrétaire attaché à la délégation impériale russe, Alexandre Stourdza, fait une figure appart, aussi bien énigmatique, que provocateur. Pur produit de la pensée impériale d'Alexandre Ier, le *Mémoire sur l'état actuel de l'Allemagne* devient toute de suite l'objet d'une énorme dispute publique. Il s'agissait d'une véritable commotion: journaux, universitaires, intellectuels de toutes sortes, étudiants, diplomates et politiciens débates ses propos. Mais, de quoi l'université est-elle un problème pour l'ordre de la Sainte Alliance et particulièrement pour la Russie? Qui est Alexandre Stourdza, ce moldave de culture grecque et française au service de l'Empereur, finalement auteur malheureux et bouc émissaire? Quelle est sa vision de l'université?

Replacer cette polémique dans son contexte génératif et reconstituer ces lignes de force, les sources politiques et intellectuelles, les enjeux et la réception, intellectuelle ou politique, sont les premiers objectifs de ce travail. En même temps, dégager de cette mixture d'opinions, démarches politiques et gestes publiques une réflexion sur l'université doit être son principal but. Intégrer ensuite ces approches dans l'histoire de l'université s'impose tant un objectif légitime qu'un moyen de compréhension historique.

Le scandale autour du *Mémoire* a permis de distinguer au moins quelques aspects principaux. Premièrement, c'est la fusion entre les intérêts politiques et l'argumentaire à caractère culturel. De ce point de vue, il faut remarquer d'abord le poids des idées et des discours dans les rapports politiques internationaux. La Russie particulièrement, la plus significative puissance militaire continentale, semble être très sensible aux moyens relèvent de la politique culturelle: la critique culturelle et l'affirmation soit-il implicitement d'une supériorité culturelle par rapport à l'Occident, l'éducation des élites, l'orientation idéologiques de la jeunesse et de l'opinion publique etc.

C'est donc le contexte auquel l'université devient part d'un argumentaire culturaliste. En même temps, cette polémique a subrepticement mis en évidence une réflexion sur l'université et son place dans la société allemande. De ce point de vue, il s'agit d'une confrontation entre deux

conceptions de l'état que sur l'université, respectivement, sur les libertés politiques qu'universitaires.

Toutefois, une discussion sur la nature et les fins de l'université resurgissent presque inévitablement. Pour Sturdza, l'université doit-être une simple école supérieure orientée vers la préparation de cadres, des fidèles servants de l'état, possèdent un sens de l'hierarchie, de la tradition et du respect de l'ordre en place. Pour cela, il projette une université intégrée dans un système plus stricte, avec des cours obligatoires, différentes pour allemands et étrangers, avec des règles de conduites bien précises pour les étudiants, sous la surveillance et le strict control de la part des autorités. Il faudra même fonder un *institut national* à but tutélaire pour les universités allemandes. Les formes des autonomies académiques (la police académique, le droit de recrutement des professeurs par ses pairs, la liberté de cours etc.) doit être sévèrement réduites.

Les contradicteurs de Stourdza réfutent d'abord cette image prescriptive de l'université en tant qu'une école de cadres. L'université est donc un espace de la libre formation intellectuelle, en dehors toute contraintes extérieures concernant le contenu des études, les choix intellectuelles, les pratiques formatives etc. Mais, la plus part hésitent d'être trop précis probablement par des raisons tactiques. Pour cela, en se penchant plutôt sur la défense de l'Allemagne, leur réflexion sur l'université est paradoxalement moins élaboré que celui de Sturdza.

Pourtant, par leurs réactions, ouvertement ou par interposés, en coulisses ou dans les journaux, contre le *Mémoire*, cette querelle annonce l'irruption en tant que figures publiques des universitaires. Il est vrai, leur regard est orienté plutôt vers la défense de l'Allemagne et toute secondairement sur l'université. Mais, leur politisation, accompagnée par celle plus visible des étudiants, reste comme un fait remarquable.